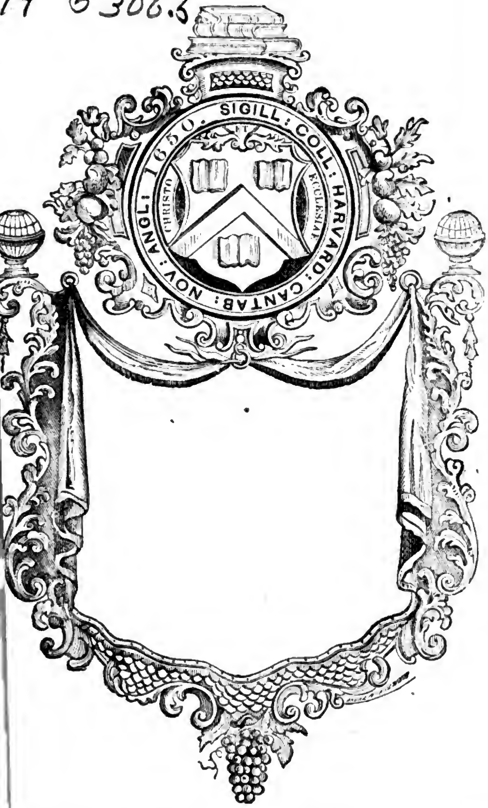

SIGILL : COLL : HARVARD : CANTAB : NOV : ANGL : 1650.
CHRISTO ET ECCLESIAE

ERNESTI CURTII
PH. DOCTORIS
INSTITUTI ARCHAEOLOGICI, QUOD ROMAE EST, SOCII CORR.

DE PORTUBUS ATHENARUM

COMMENTATIO.

ADDITA EST TABULA GEOGRAPHICA.

HALIS, 1842.
EDUARD HEYNEMANN.

VIRO

CLARISSIMO, DOCTISSIMO, HUMANISSIMO

M. H. ED. MEIERO

PHIL. ET JUR. U. DOCTORI

ANT. LITT. ET ELOQUENTIAE IN UNIVERSITATE

FRIDERICIANA GEMINA P. P. O.

HANC DISSERTATIONEM

D. D. D.

AUCTOR.

Praefatio.

Consideranti mihi, quem potissimum locum topographiae Graecae, hac scribendi occasione oblata, peculiari disputatione illustratum, Viris Doctis offerrem, nihil aptius visum est, quam si de portubus Athenarum ita scribere instituerem, ut quae ab aliis aut praetermissa aut minus recte exposita viderem, explicare atque corrigere conarer. Quamquam enim de universis his studiis Leakius V. C. tam egregie meruit, ut eorum auctor et fundator suo jure dicatur, tamen fieri nequit, quin ex uberrima messi ei, qui vestigia messoris sequitur, satis magnum spicilegium relinquatur. Jamdudum autem, postquam mihi contigit, ut Piraei littora ipsis oculis perlustrarem, miratus eram, de Munychia arce, qua fere nihil in Attica clarius sit, parum exploratum esse; immo falsam in ejus locum suppositam, hoc nomine ferri. Qua de re jam ante hos duos annos ad Muellerum litteras dedi, qui qua erat erga me humanitate, quum jam in eo esset, ut iter fatale aggrederetur, et benigne respondit et quae scripseram, pleraque pro-

bavit. Paucis mensibus post cum ipso in Munychia constiti, unde insulas terrasque, diuturna quadam familiaritate cum eo conjunctissimas, laete prospiciebat. Sic factum est, ut has quaestiones nunc tractanti mihi ille vir immortalis memoriae, quem praematurum in academiam extulimus, semper ante animum obversaretur.

De portubus Athenarnm hanc disputationem inscribens, valde vereor, ne majus quid lecturis polliceri videar, quam praestiti. Tantum enim abest, ut portuum descriptionem perfectam quasi et absolutam putem, ut tantum aliquot quaestiones hujus generis movisse mihi videar. Quare lecturos verbis Aristophaneis, quae alii viri ingenio ac doctrina longe superiores libris suis praeponere non dubitaverunt, etiam atque etiam rogatos volo:

μηδὲν πάρ' ἡμῶν προσδοκᾶν λίαν μέγα.

Tabula geographica, quam annexi, debetur Eduardo Schaubert V. C. qui apud regem Graeciae publicis operibus exstruendis praeest, amico suavissimo, alteri Piraei Hippodamo.

Disputationis argumenta sunt haec.

Priusquam ad ipsos portus describendos accedamus, planitiem Athenarum, quae proprio nomine *τὸ πεδίον* appellabatur, paucis describere, a proposito non alienum erit; quomodo enim portus cum tota planitie conjuncti sint, praemissa illa descriptione, melius intelligetur. Haec igitur Atticae pars, a tribus regionibus jugis septa, meridiem versus late patet. Parnes, qui est altissimus eorum montium, qui hanc partem tangunt, frigora et imbres Boeotiae defendit nubesque illinc advenientes retinet; unde vel aestivo tempore ejus culmina interdum vaporibus intexta videre licet [1]. Brilessus et Hymettus Vulturnum et Eurum Athenis arcent, Boreae aemulos. Sed suavissimis illis auris maritimis, quae per aestatem frigus, per hiemem afferunt calorem, nihil obstat; quo fit, ut ex ipsa diacria aut mesogaea veniens, simul campum illum intraveris, singularem quandam coeli serenitatem et suavitatem persentiscas. Adde quod montes illi non tam alti sunt, ut diutinis nivibus aerem nimis refrigerent, quod omnes et rivos ad irrigandos campos et materiem ad exstruendas et domus et naves aptissimam suppeditant [2];

---

1) Quare quando super solum Parnethem fulgurabat, tempestas serena instare dicebatur. cf. Theophr. de signis p. 787 Schn.; ibidem Pythaistae fulgura contemplabantur, unde tempus theoriae Delphos mittendae definirent *ὁπότε δι' Ἅρματος ἀστράψῃ* Strabo IX. p. 404.

2) Athenas non semper, ut nunc, arboribus destitutas fuisse docent verba comici p. ap. Dion. Chrys. LXIV. p. 334 R. *ἄλση δὲ τίς πω τοίαδ' ἔσχ' ἄλλη πόλις*. Montium silvas magis magisque deficere queritur Plato (Critias III. c).

unus autem Brilessus pretiosissimi marmoris venas uberrimas; quod denique iis, qui confinia incolunt, alios aditus praebent nullos, nisi qui minima opera intercludi possint. Ab occasu enim e campo Eleusinio duo patent aditus; alter, qua via sacra Poecilum montem superat, in summis viae angustiis prope Veneris Philae sacellum castello erat obstructus [1]; alter inter Aegaleum montem Parnethisque radices longo muro interclusus, Acharnensium fortasse munimento [2], quorum pagus proxime abest. In Boeotiam migraturis Parnes mons duas offert quasi portas; Thebas enim si quis brevissimo itinere contendit, per angustias Phylae castello munitas via datur; sin Oropum [3], Decelea transeunda est. In tetrapolin Doricam atque diacriam ituris altera via per Cephisiam patet, molestior illa atque impedita; alteram ab orientali Brilessi parte, qua Persae haud dubie, si Marathone vicissent, Athenas adituri erant, Pallene antiquitus tuebatur. A Mesogaea denique separat Athenienses Hymettus mons, praeruptus ipse atque invius; quare aut a septentrione per Pallenen aut a meridie circumeundus est, qua parte inter Anydrum montem et extremos colles in Zostera promontorium excurrentes angustus transitus [4] datur. Planities ipsa his jugis defensa atque munita, duobus rivis irrigata, ad colenda optima quaeque frugum ar-

1) *Ἀφροδίτης ναὸς καὶ πρὸ αὐτοῦ τεῖχος ἀργῶν λίθων* Paus. locus et templi et castelli ruderibus conspicuus est; repperi illic capitulum Doricum marmoreum optimae artis; titulos saxo incisos v. B. C. I. Gr. 507 — 9. cf. Leak. de pagis Att. p. 143. ed. W.

2) Quippe quod rudius exstructum sit, quam quod publicis sumptibus susceptum esse videatur cf. L. l. l. p. 36. Nunc *τὸ δέμα* Acharnensibus dicitur, tanquam duos montes conjungens.

3) De viis Oropum ducentibus accuratissime egit Finlay Scotus Remarks on the topography of Oropia and Diacria. Athenis 838.

4) Fortasse in pago Chollidarum propter Archedemi antrum haud procul distans. De Archedemo Theraeo cf. quae scripsi in bullet. inst. archaeol. Rom. 1841. L. l. l. 50. C. I. Gr. 456.

borumque genera aptissima est, quarum si non ubertatem, tamen bonitatem uno ore laudant veteres scriptores [1].

Capitalem autem hujus regionis urbem ne in remoto aliquo angulo et recessu, neve in nimia maris vicinitate condere cogerentur, in media fere planitie, unde omnia late prospiciuntur, colles natura constituti videntur, quibus homines ad urbem commode atque tuto inhabitandam uterentur; arx cum areopago in media urbe ponenda, quibuscum meridiem versus altera quaedam collium series connexa est, Museum, Pnyx, Nympharum collis qui dicitur. Ab ortu instat Lycabettus mons, e regione arcis leni ascensu surgens, arduo cacumine velut specula Athenis imminens, ex omni aditu praeclarus ad adspectum [2]; cujus quum radices ita ad arcem tendant, ut cum ea coalescere velle videantur, et fabula illa orta est, quae Lycabettum manibus deae, novum quoddam arci praesidium allaturae, excidisse narrat [3] et Platonis descriptio, qui antiquarum Athenarum arcem tantam fuisse perhibet, ut Lycabettum complecteretur. Jamque a collibus illis, qui a meridie urbem muniunt, mare versus omnia declivia sunt neque quidquam invenitur, quod aut oculis mare, insulas, littora Argolidis prospicientibus officiat aut suaves et salubres maris afflatus ab Atheniensibus arceat. Littora autem ipsa maximam partem tam humilia sunt, ut certi terrae marisque fines non reperiantur; quo fit, ut tractus ille, qui interdum fluctibus tegitur, quando

---

1) Xen. de vect. init.

2) Hunc montem extra moenia Athenarum relictum esse recte miratur Muellerus de munim. Athen. p. 16. Sub ipsius culmen murorum vestigia adsunt, quamvis tenuia. Mihi quidem non ita alienum videtur Siceliae nomen huc revocare cf. Suidas s. v. Σικελίζων.

3) Ant. Caryst. XII.

4) Pl. Critias p. 112 A cf. Forchhammeri ad Muell. epistolam Athenis datam 833.

mare resederit, uberrimas praebeat salinas. Quae littoris natura, si continua eadem esset, portuum locus fuisset nullus; portus enim Graeciae, cui majora fluminum ostia, navibus recipiendis apta, omnino desunt, nonnisi promontoriis maritimis efficiuntur.

Itaque divina quadam providentia factum est, ut in ipso littore mons surgat, qui quum non cohaereat cum ullo Atticae jugo, hoc ipso consilio continenti affixus esse videtur, ut Athenienses ad res maritimas evocentur. Quum enim a septentrione difficilem et acclivem habeat ascensum, radicibus in mare procurrit ac, peninsula longe porrecta, tres efficit portus veterum usui aptissimos, ipsoque montis, qui supereminet, cacumine tutissimos; quorum portuum minimus proxime ab urbe distat, in quo tanquam tirociniis rerum navalium positis, ad majores illos, qui adjacent, utendos procederent Athenienses.

Jamque accuratius locorum naturam respicientes, terram abscissis illis collibus a septentrione subjacentem, ab intima Piraei parte, quam Leakius Cantharum vocavit, usque ad sinum Phalericum omnem palustrem atque uliginosam esse videmus; ita ut vel his diebus tantum summa industria, quam in elicibus fodiendis posuerunt, id assecuti sint, ne paludum exhalationes Piraeum inhabitabilem reddant. Aquae enim ex superioribus partibus decurrentes, quum propter locorum planitiem mare assequi nequeant, stagnando aërem inficiunt; sicut rivuli, qui ex Aegaleo monte occidentalem Piraei partem petunt. Non longe distat Cephisus, cursum magis ad ortum flectens, qui postquam moeniorum brachia superavit, siccus esse solet; quas enim aquas ab irrigatis olivetis et pomariis reliquas habuit, stagnando perdit. Neque magis Ilisso contingit, ut per illa loca aquarum venulas usquam ad mare perducat. In hac locorum natura non mirum videbitur, quod Cimoni, quum moenia per inferiorem campum deductu-

rus esset, multa chalice gravibusque saxis et paludes constringendas et fundamenta jacienda fuisse accepimus [1].

Quae quum ita sint, facile conjicias, id quod et veteres [2] statuerunt neque hujus aetatis geographos rejecturos esse suspicor, totam illam saxosam peninsulam, quae etiamnunc palustri tractu a reliquo campo separetur, freto olim ab Atheniensibus sejunctam insulamque fuisse Salamini *ἀγχιάλῳ* [3] simillimam, quae etiam ipsa terram tam prope adjacet, ut Xerxes, quum grandibus consiliis tumeret, euripum aggere jungere constituerit [4]. Quod magnus rex in Salamine facere voluit, in Piraeo perfecit ipsa natura. Promontoria enim, si non continuis jugis, in mare excurrentibus, efficiuntur, haud raro ita conformantur, ut insulae scopulive cum continente jungantur; namque saxa prope a littore distantia, quum undarum impetum frangant, faciunt, ut sensim in tranquilliori maris parte, quae inter insulam et continentem est, humus resideat et quidam pons naturalis efficiatur (*γέφυρα ποντιάς* Pind. Isthm. III. 38. *πόντου γέφυρα* Nem. VI. 40.). Adde quod mare Aegeum in omnibus fere littoribus, quae alluit, magis magisque recessit restrictoque freto isthmi latitudinem auctam esse apparet; quam solam causam Plinius l. l. huic mutationi subesse judicat [5]. Quod autem soli mare dereliquit, rivi et imbres humi alluvie texerunt; quo fit,

1) Plut. v. Cim. XIII. *χάλικι πολλῇ καὶ λίθοις βαρέσι τῶν ἑλῶν πιεσθέντων.*

2) Testibus Strabone I. cp. 3.
Plinio H. N. II. 85.
Suida s. v. *Ἔμβαρος.*

3) Soph. Aiac. 135. haec enim lectio tuenda videtur, quantumvis se commendet, quod Bothius proposuit *ἀγχίαλον*.

4) Strabo p. 394.

5) Quinque mille passibus terram auctam esse dicit; tam latum igitur censet Euripum fuisse, qui olim Athenienses et Piraeenses separavisset.

ut et fontes dulces omnino desint huic tractui atque fruges vitesque propter sal, quod subest, minus laete proveniant.

Eodem pertinent aliquot harum regionum nomina, qualia sunt Echelidae [1], locus inter pagos Atticos non ignobilis, de cujus situ accuratius definiendo infra disseremus; *Ἁλμυρίδαι*, tractus maritimus, Piraeo vicinus (in titulo Chandl. ap. B. C. I. 103.); *Ἁλίπεδον*, quo nullum verbum melius locorum naturam significat cf. Harpocr. s. v. *τινές τὸν Πειραιᾶ φασιν· ἐστὶ δὲ κοινῶς τόπος, ὅς πάλαι μὲν ἦν θάλασσα, αὖθις δὲ πεδίον ἐγένετο* cf. Suidas s. v. *Ἁλ.* Nunc quidem quo patuerit illud Halipedum, certis lineis circumscribere non possumus, quum ipsi veteres de hac re dubitasse videantur; neque vero dubium est, a Piraeo septentrionem et orientem versus pertinuisse [2].

Illud denique observandum est, si quis horum locorum, quales nunc sunt, delineationem inspexerit, arte quoque multum factum esse, ut continente promota marique restricto, et saluti accolarum prospiceretur et habitaturis spatium acquireretur. Quo genere quid veteres fecerint, non constat: nostra autem memoria tantum immutatum est, ut quae ante hos paucos annos navigantibus pervia erant loca, nunc emporii recens conditi plateis occupentur. Unde factum est, ut isthmo illo, qui Piraeum cum Attica conjungit, ab utraque parte aliquantum aucto, peninsularis forma minus luculenter sub oculos caderet. Exempla autem ejusdem mutationis, quam Piraeus subiit, sunt plurima. Apud Strabonem (I. p. 92 T.) de vicissitudinibus illis disse-

1) Etym. M. s. v. *Ἔχελος*: *Ἐχελίδαι ἀπό τοῦ κειμένου ἕλους τῷ τόπῳ.*

2) Leakius l. l. p. 27. Harpocrationis verba fere *αὐτολεξεί* reperies Bekk. Anecd. Gr. p. 376. Aliam verbi explicationem p. 208.

rentem Pharus, Tyrus, Clazomenae [1] afferuntur ex insulis peninsulae factae. Antissam [2] Lesbo, Zephyrum Halicarnaso adjunctas esse refert Plinius. Eodem modo Sphaeria insula, Pausaniae tempore a Calauria freto disjuncta, (II, 33, 1) nunc isthmo cum ea connexa est, unde insula Poros coaluit. Graeciae autem in orientalibus littoribus multo rarius accidit, quam in iis, quae mare Jonium alluit, ubi insulae Aetolicae cum continente conjunctae sunt [3]. Leucadiam denique insulam ex peninsula, Corinthiis interscindentibus, factam, denuo eadem προςχώσει, qua Piraeum immutatum esse diximus, in suam peninsularem formam rediisse scimus. cf. Strabo I. p. 93 T. Pl. H. N. IV. cp. 2.

De nomine Piraei.

Sed illud magis ad nos pertinet, quod ipso Piraei nomine naturam ejus atque originem significari veteres putabant, siquidem teste Strabone ὁ Πειραιεύς νησιάζων πρότερον καὶ πέραν τῆς ἀκτῆς κείμενος inde nominatus erat. cf. Suid. Ἔμβαρος. Atque hoc quidem in terrarum urbiumque nominibus saepissime accidit, ut antiqua aliqua loci condicio atque natura iis innuatur, quae ipsa saepenumero adeo immutata est, ut ex nomine solo intelligatur [4].

1) Quarum nomen a *ΚΛΑΔ* deducendum antiquam loci naturam significat.

2) Ipsa Lesbos antiquitus Issus audiebat Str. I. p. 74 T.

3) Ejusdem mutationis exempla quam plurima invenies apud Hoff Gesch. der durch Ueberlieferung nachgewiesenen Veränderungen der Erdoberfläche I. p. 265.

4) Similitudinis causa affero nomen Velabri inde dicti, quod olim velis usi fuisse dicuntur, qui a Palatino colle ad Capitolium trajiciebant auct. Varrone, cf. Buns. descr. Romae I. p. 133.

Verbum *Πειραιεύς* accuratius inspicientes sic desinere videmus, ut adjectiva solent, nationem hominis significantia. Simpliciorem formam habet Steph. Byz. s. v. *Πειραῖος — οὕτω ἐκαλεῖτο ὁ λιμὴν τῆς Ἀττικῆς· Πειραῖος δε καὶ τὸ ἐθνικὸν· ὕστερον δὲ Πειραιεύς.* Sed sic quoque adjectivi forma remansit, ut subintelligendus sit s. *τόπος* s. *δῆμος* s. *λιμὴν*. Exitum si ademeris, relinquitur *Πείρα* sive, ionismo exuto, *Πέρα*. Geminatam igitur terminationem reperimus sicut in *Βῆσα Βησαιεύς, Φαραὶ Φαραιεύς, Ἀμφιτρόπη-αιεύς, Κρήτη-αιεὺς, Κῶπαι-αιεὺς,* in quibus omnibus ethnica in *ευς* a possessivis in *αιος*, aut usu testatis aut ex analogia conformandis, repetita sunt [1]. Ceterum in scribendis his nominibus gentiliciis magna est scripturae discrepantia; namque praeter pleniores formas nonnumquam litera *ι* supprimitur, etiam altero *ι* non subsequente; id quod more Aeolico fieri monet Eustathius p. 99, 8. Quomodo igitur *Ἡραεὺς, Νικαεὺς, Κυναιθαεὺς* dicebatur, eodem modo *Πειραεὺς*, quam formam Atticis receptam fuisse docent tituli sepulcrales C. I. Gr. 102. add. 749 c et d. 750, 51. Alteram formam tuentur t. 101. 103. 108. Apud Aristophanem breviorem praetulit Dindorfius

Ἐν Πειραεῖ δήπου 'στὶ Κανθάρου λιμήν (Pax 115.).

A *πέρα* igitur (*ΠΕΡ πείρω πόρος*) optime deducitur portus nomen idemque valet, quasi Trajectum maris dicas, sicut alius aetatis oppida Trajectum Mosae, Rheni et quae sunt similia, nominaverunt. Eadem ratione Byzantinum suburbium, a reliqua urbe interjecto portu separatum, *Πέρα* dicitur, quod nescio an ex antiquitate traditum sit [2]. Peraeae nomen frequentissimum est,

---

1) cf. Lobeck paralip. I. p. 27. Phryn. p. 37.

2) *Πέραν* sic absolute dictum invenitur. e. g. *τὰ πέραν, πολλῶν ὄντων πέραν.* cf. Buttm. de *πέρα, πέραν, πέρην* uberius exponentem Lexil. II. p. p. 25 sq. De suburbio Byzantino variis-

maxime in iis continentis partibus, quae adversus insulas jacent, sicut in Caria et Syria (cf. Steph. Byz.); sed etiam Mitylenaeorum colonia circa Adramyttium sita sic nuncupabatur. Quae apud Stephanum Corinthiae pars Peraea dicitur, haud dubie ea est, quae ad Holmias promontorium porrecta, urbi Corinthiorum opposita est, illic fere, ubi nunc, nomine paullum immutato, *πέρα χώρα* oppidum est. De Piraeensibus Megarensium tribu cf. Muell. Dor. I. 89. Sed idem ipsum nomen, quod Attici emporii est, habebat portus Corinthiacus ad confinia Epidauri [1] Thuc. V. 10. 11. *καταδιώκουσιν εἰς Πειραιὸν τῆς Κορινθίας*; quam lectionem quum codd. et Thucydidis et Stephani tueantur, dubito num mutare liceat in *Σπείραιον*, cujus nominis promontorium Ptolemaeus et Plinius eidem littori tribuunt [2]. Namque alterum nomen portui, alterum promontorio optime convenit. Piraica denique Oropiae pars, si unquam fuit [3], huc revocanda est. Certe ab Eretriensibus littus Oropiorum optime ita dici poterat tanquam *ἡ πέραν γῆ*; unde fieri potuit, ut hoc nomen in vulgarem usum transiret, sicut nomen Epiri a Corcyraeis ceterisque insularibus inventum, postea apud omnes receptum est.

---

que ejus nominibus cf. P. Gyllii Constantinopoleos topographia libr. IV. Lugd. Bat. 1632. p. 412.

1) Idem puto, qui hodie *Σοφικὸ* dicitur, unde quae illi adjacere dicuntur insulae, prope absunt. Thuc. VIII. 11. De duplici Piraeo Corinth cf. Weisk. exc. ad Agesil. II. 13.

2) Muell. Dor. II. p. 431.

3) *Γραϊκήν* (Thuc. II. 23.) ex Stephano contra omnes cod. Thucydideos receptum tuentur Goeller, Bloomfield, Haack., Poppo; contra *Πειραϊκήν*, a Peyrone in ep. ad Schaef. data in Jahn. Ann. I. p. 109. defensam, Arnold.

De situ Munychiae arcis.

Jam peninsula illa Piraica ipsa, quum e variis iisque bene distinctis partibus constet, quod unicuique nomen tribuendum sit, principalis hujus loci quaestio est; quam quaestionem a pluribus V. D. tractatam, a nemine perfectam et absolutam esse video. Jamque primum omnes, qui haec legent, locorum velim, de quibus disseremus, vivam quandam et accuratam imaginem animo teneant; quem ad finem tabula portuum, quam huic scriptioni addidimus, non mediocriter adjunabuntur. Hic vident montem illum, unde tota peninsula a continente incipit, tam abruptis collibus surgere, ut ipsum montis caput proxime campo immineat. Idem totius peninsulae culmen est, altitudinem habens fere CCC pedum, ab omni parte arduum, sed maxime septentrionem versus, a parte maritima facilius ascensu; in summo monte locus planus, quadratos pedes fere DCC patens. Radices in mare excurrunt, breviores ad Eurum, ubi portus Phalericus, praeruptis saxis circumscriptus, subjacet; longiores ad occasum brumalem, qua isthmus ille extenditur, unde Munychii portus et Piraei fit divortium; isthmus autem ab utraque parte adeo accrescit, ut alteram quandam peninsulam faciat. qua porrecta, duo illi portus, ad dextram et ad laevam adjacentes, ab alti maris undis defenduntur et cum summa securitate clauduntur, Quae omnia si bene perpenderis, cum quadam voluptate, quasi perfectum aliquod artificis opus intuearis, hos locos aut ipsos, aut si hoc non contigit, in tabula delineatos adspicies.

Locorum natura sic paucis illustrata, pergendum est ad illud alterum, ut de nominibus quaeratur. Ac de portubus quidem dubitari nequit. Quum enim P i r a e u s sua forma et magnitudine, P h a l e r u s eo, quod ab urbe proxime distat, facile agnoscantur, eum, qui medius est, M u n y c h i u m esse evincitur. At de

collibus, quibus portus subjecti sunt, non aeque constat. Namque summum illum, quod regionis caput esse demonstravimus, suum nomen non habuisse quis est quin miretur? Quod enim Leakius ei tribuit collis Phalerici nomen [1], fictum est neque usquam legitur; illud alterum autem, quod in his locis longe clarissimum est, Munychiae nomen exteriori illi peninsulae deberi arbitratur; qua de re neque ipsi viro doctissimo ulla dubitatio in mentem venisse videtur neque ceteris, qui taciti ejus auctoritatem sequuti sunt. Sed in quibus veterum locis haec opinio innititur? In uno Strabonis, qui quum solus generalem portuum descriptionem exhibeat neque, quantum scio, a quoquam bene explicatus sit, cum summa diligentia examinandus est. En scriptoris verba: *λόφος ἐστὶν ἡ Μουνυχία χερσονησίζων* — in his ipsis verbis totius erroris causa atque origo latet. Quum enim peninsularis formae mentio fiat, tantum de exteriore illa chersoneso cogitatum est; neque profecto ulla pars magis peninsularis est. At Strabo non *Μουνυχία*, inquit *χερσόνησος*, sed *λόφος χερσονησίζων*, collis, qui peninsularem formam accedit. Atque illud ex iis, quae supra disputavimus, intelligitur, necessitatem esse nullam, cur Strabonem de exteriore peninsula loquutum esse arbitremur. Restat ut demonstretur, cur ne possit quidem de ea loquutus esse. Sic enim pergit in describenda Munychia: *καὶ κοῖλος καὶ ὑπόνομος πολὺ μέρος φύσει τε καὶ ἐπίτηδες, ὥστ' οἰκήσεις δέχεσθαι, στομίῳ δὲ μικρῷ τὴν εἴσοδον ἔχων.* Quorum priora ad peninsulam ita referuntur, ut canalibus et puteis in saxo passim infossis ad inhabitatio-

1) L. top. Ath. vers. Germ. p. 355.
„Unter dem Phalerischen Hügel ist derjenige zu verstehn, der sich vom Phalerischen Hafen bis zur Spitze des Piräischen erstreckt. Der Gipfel desselben, der grade über dem Piräischen Hafen liegt, ist der höchste Punkt der ganzen Halbinsel.“

2) p. 395.

nem accommodata esse dicatur; quae interpretatio docto judici non probabitur; rectiorem, si diis placet, infra proponemus. Posteriora autem illa *στομίῳ κ.τ.λ.* novo subjecto intruso, ad portum referuntur, ut de angusto ejus introitu intelligenda sint; id quod, etiamsi cum grammatica ratione non pugnaret, absurdum est, propterea quod Munychius portus pro sua magnitudine majorem, quam ceteri, aditum habet. Si vero, ut par est, omnia ad eandem Munychiam referuntur, quid sibi volunt illa *στομίῳ μικρῷ τὴν εἴςοδον ἔχων*? Fuerunt, qui verterent, „angusto isthmo a continente aditum praebens[1]," at *στόμιον* nunquam idem est atque *αὐχήν* sive *ἰσθμός*, sed fluminum, portuum, speluncarum, vasorum ostia significat; neque magis *εἴςοδος* de peninsula illa dici potest, ad quam satis latus aditus patet[2]. Illa denique, quae sequuntur, *ὑποπίπτουσι δ' αὐτῷ λιμένες τρεῖς*, nullo modo de peninsula illa dici possunt, quam unus portus, Phalericus, ne tangit quidem. Itaque nisi Strabonem, qui haec loca haud dubie ipse invisit[3] summae in rebus gravissimis aut inscientiae aut negligentiae accusare velimus, alium collem quaerendum esse apparet, in quem, quae de Munychia traduntur, melius quadrent. Neque diu quaerendum est. Etenim ipse ille mons, quem, undecunque ad portus accesseris, in culmine peninsulae animadvertes ejusque arcem et capitolium recte dicas, turpi exuta *ἀνωνυμίᾳ*, Munychiae nomen suo sibi jure vindicat.

---

1) Haec interpretatio Leakiana ex libro Anglico in vernaculam editionem irrepsit, a nemine impugnata; sic et ipsum Groskurdium, elegantem Strabonis interpretem, vertisse video: über eine kleine Landenge zugänglicher Hügel.

2) Isthmus DC vel DCC metr. Gall. latus est.

3) Videtur ille Cenchreis Piraeum venisse atque inde, excursione Athenas facta, oram Atticae meridionalem legens, Ceum et Gyarum insulas adiisse.

Namque primum in hac vicinitate solus λόφος dici potest, peninsula enim illa ad exiguam altitudinem tam leniter undique assurgit, ut nemo, qui Graece scit, eam λόφον appellaverit. De illo, quod additur, χερσονησίζων, supra monuimus, neque quemquam offensum iri puto. Haec denique ὑποπίπτουσι et quae sequuntur, quam apte de hac Munychia dicantur, optime intelliget, quicunque aut pedibus montem escenderit aut tabulam inspiciens, cogitatione illic se collocaverit; siquidem e summo colle prospiciens, tres portus ita substratos tibi vides, ut Phalerus et Munychius propius absint, omnes autem ad hujus montis radices tendant, quare optime ὑποπίπτοντες dicuntur. Ea res tam perspicua est, ut ad definiendam veram Munychiam sola sufficere videatur.

At omisimus quaedam Strabonis verba, quae interpretationem adhuc desiderant: κοῖλος καὶ ὑπόνομος κ. τ. λ. Quae si quis accurate perlegerit, neque quidquam nisi ipsa verba spectaverit, a scriptore montem significatum putabit, qui cavus sit magnam partem atque tam natura quam arte suffossus, ita ut inhabitantes capiat, sed angusto ostio aditum praebens. Aliam interpretandi rationem non video.

Sed, inquit, ubinam locorum invenitur mirificum illud opus, quod Strabo innuit atque ipse videtur inspexisse? ejusmodi enim opera non possunt deleri. At eo facilius obruuntur et in subterraneis tenebris ignota latent. Quare non dubitamus, si quando futurum sit, ut cum majore industria veterum oppidorum et templorum situs per Graeciam investigentur, permulta hujus generis opera detectum iri. Ipsi in Sicyoniorum urbe, nescio an primi periegetarum, saxum, quod ibi mollissimum est, longis cuniculis perfossum vidimus [1]. De

---

1) Qua de re e commentariis Muellerianis propediem, puto, uberius exponetur.

secreto aditu, quo in arcem Athenarum ex Agrauleo escendi posset, complures monuerunt; neque vero res satis explorata est [1]. Phigaliae, Pharide Laconica (cujus arcem Leakius in illo colle prope Amyclas fuisse censet, ubi Gropius V. C. thesaurum Mycenaeo similem reperisse sibi videbatur, cf. M. Dor. I. 93) in aliis oppidis Graecis, maxime antiquioris originis, meatus subterranei, hucusque parum cogniti, investigandi et perlustrandi sunt; de quibus rebus rusticos, qui illas regiones incolunt, multa loqui audivimus.

Sed in ipsa Munychia, ni fallor, non desunt illa, quae quaerimus, subterranei operis vestigia. Etenim si collem a meridie ascenderis, paullo priusquam ad ipsum montis supercilium pervenias, modo accurate circumspicias, animadvertes portam, e vivo saxo arte admodum rudi sculptam, altam pedes VIII, largam VI, africo ita patentem, ut in in ipso limine si constiteris, caput Aeginae (*τὸ ὄρος*) prospicias; superum limen cameratum est. Inde scalae te excipiunt, oblique in montem deducentes (sub ang. 35^0), et ipsae, ut intelligitur, saxo insculptae, temporis injuria nunc quidem magnopere destructae, ut singuli gradus vix discernantur; infima autem pars, quando fere centum gradus descenderis, saxis, rudere, humo, quae superinciderunt, ita obruta est, ut ad finem perveniri non possit [2].

Jam, ut breviter dicam quod sentio, quamquam non sine quadam haesitatione hanc sententiam viris doctis propono, *στόμιον* illud Strabonis illic reperisse mihi videor, per quod ad magnum aliquod antrum sive perfugium aditus patuerit. Namque equidem tanti operis aliam causam video. Quominus enim conjiciamus,

1) Ross de templo Victoriae in arce fol 5. not 39. cf. Polyaen. Strateg 1, 21. Leak. top. p. 196—202.

2) Monuit de hac re Prokesch V. C. Denkwürdigkeiten vol. II. p. 649.

ad fontem illic viam patuisse, unde aqua castello suppeteret, obstat, quod huic usui inserviunt cisternae, quae plurimae in hac vicinitate sunt. Neque illud ullius momenti est, quod Graeci, qui accolunt, illum locum *τά λουτρά* dicunt, quo nomine saepe ad quaevis antiquitatis rudera significanda homines abutuntur. Huc igitur revocaverim, quae de *κρηςφυγέτοις* apud scriptores leguntur. Sic enim dicebantur speluncae, in quas antiquissimis temporis, (*οὔπω πλωΐμων ὄντων*), qui insulas marisque litora incolebant, aut ipsi perfugiebant aut rem familiarem abscondebant [1]. Ea conjectura num recta sit an falsa, fortasse propediem apparebit; namque id quod dicunt, dies diem docet, quum in omnibus antiquitatis studiis, tum maxime in topographia Graeca valet. Neque vero tantae difficultatis est, purgato et expedito illo ingressu, totius operis finem et rationem detexisse.

Nunc ad Strabonis locum revertamur, unde si simplicem et grammaticae consentaneam viam et rationem sequamur, eam sententiam effici supra diximus, ut magnum quoddam spatium subterraneum, natura constitutum, arte auctum et ornatum, in ipso monte patere dicatur; quod, quamquam augustum ingressum habeat, tamen inhabitationem aliquam capere possit. Quod ultimum eo consilio additur, ut magnitudinis quandam cogitationem [2] habeamus; quare *ὥστε* c. inf. junctum vides; neque enim inhabitari dicitur illud antrum, sed tantum esse, ut si forte usu venerit, multi illic habeant, quo perfugiant. Quae sequuntur, de portuum munimentis dicta sunt: „Munychia antiquitus communita

1) cf. Etym. M. s. v. *Κρηςφύγετον* a Cretensibus deducitur. *ΚΡΗΤ* nulla vocali interposita, propter *Φ* quod sequitur, in *ΚΡΗΣ* immutatum est; eadem causa *Σ* inseritur in dativis epicis *κρατέσφι ὀχέσφι κ. τ. λ.*

2) De verbo *οἴκησις* cf. Poppo ad Thuc. VI 88. pag. 307. saepe de habitationibus barbaris, inconditis, inconstantibus dicitur. Ap. Soph. de spelunca Philoctetae.

erat atque inhabitata, Piraeum ceterosque portus complectens" quod quam bene de hac Munychia dictum sit, apparet. Quum enim caput peninsulae sit, antiquo castello munitum, portus subjacentes in suam munimentorum quasi societatem assumere (*προςλαμβάνειν*) dicitur; id quod de exteriore illa peninsula, inter duos portus porrecta, bene ac proprie dici non potest. Cetera omnia plana atque expedita. Quare quicunque haec leget, nunc verba Strabonis velim uno tenore percurrat, ut quid de nostra explicatione statuendum sit, certo et aequo judicio decernat.

Sed ne ex uno Strabone Munychiae situm definire videamur, etiam inter rerum Atticarum scriptores de eadem convenire demonstrandum erit; quem ad finem aliquot locos maxime perspicuos afferre liceat. Eorum primus est Xenophontis. (Hell II., 47.) Tyranni enim quum Piraeum accepissent a Thrasybulo occupatum esse, cum Lacedaemoniis atque equitibus illuc concurrunt atque inter viam in ordines dispositi, adversus Piraei moenia accedunt [1]. Primum enim, qui cum Thrasybulo erant, totum Piraei ambitum defendere tentabant; quod quum per paucitatem suam fieri non posse intelligerent, in Munychiam sese conglomeraverunt, unde aggredientibus resisterent. Haec Munychia autem ab ipso Thrasybulo, ante pugnam verba faciente, ita describitur: Huc, inquit, vos adduxi, ubi hostes locorum difficultate prohibentur, quominus multitudine sua fruantur, siquidem in arduo ascensu [2] ii, qui inferioribus ordinibus incedunt, salvis praecedentium capitibus, jaculari nequeunt. Haec autem commoda Thrasybulo tantummodo nostra Muny-

1) *ἐχώρουν κατὰ τὴν εἰς τὸν Πειραιᾶ ἁμαξιτὸν, ἀναφέρουσαν* Jacobs (Attica) maluit *καταφέρουσαν*, sed lectio sana est; neque enim de via Athenis Piraeum deducente, sed de ea sermo est, qua ad ipsa Piraei moenia, in edito loco posita, ascenditur.

2) *διὰ τὸ πρὸς τὸ ὄρθιον ἰέναι* quae a Leakio minus recte intellecta, Scheibius de oligarchia etc. p. 115. interpretatus est.

chia praebere poterat; quod quum et ipse Leakius V. C. sensisset, ita rem expedire studuit [1], ut Thrasybulum, priusquam ad illam, quo tenderet, Munychiam venisset, in altioris montis radicibus constitisse ibique proelium illud commissum esse diceret. Sed hoc cum verbis et Xenophontis et Diodori [2], eadem describentis, pugnat, neque cum locorum natura bene convenit.

In describenda Munychiae natura cum Xenophonte optime consentit Diodorus l. l. qui eam *λόφον καρτερὸν καὶ ἔρημον* dicit. Pro *ἔρημον* Reiskius proposuit *ἐρυμνόν*, quod sane praeferendum videtur; sic enim alterum de natura loci, alterum de castello ibi collocato (*ἔρυμα τῆς Μουνυχίας*) intelligendum est. Deserta autem Thrasybuli quidem tempore nulla Piraei pars esse poterat. Eodem pertinent, quae apud Diodorum (l. XX, 45.) de Demetrio Poliorceta, Munychiam obsidente, leguntur: *συνέβαινε τοῖς περὶ Διονύσιον (τὸν καθεσταμένον ἐπὶ τῆς Μουνυχίας φρόυραρχον) προέχειν ταῖς δυςχωρίαις καὶ ταῖς τῶν τόπων ὑπεροχαῖς, οὔσης τῆς Μουνυχίας ὀχυρᾶς οὐ μόνον ἐκ φύσεως, ἀλλὰ καὶ ταῖς τῶν τειχῶν κατασκευαῖς.*

Illud denique gravissimum est, nunc demum, postquam de vera Munychia convenit, intelligi posse, cur illa tanti momenti in Atheniensium rebus fuerit. Quo genere maxime memorabile est illud, quod Epimenides Cretensis de Munychia monuisse fertur, qui quum diu eam contemplatus esset, sic inter eos, qui una erant, exclamasse dicitur: Proh hominum in futuris rebus cognoscendis caecitatem! Quippe si praescirent, quantum damni hicce lo-

1) cf. top. Ath. ed. Rien. p. 354.

2) *προσέβαλον τῇ Μουνυχίᾳ* XIV. 668.
cf. etiam Xenophontis quae sequuntur in describenda pugna; maxime illa *κατεδίωξαν μέχρι τῶ ὁμαλῶ*; Leakii enim Munychia tam leniter surgit, ut definiri nequeat, ubi ex planitie primum escendere incipias.

cus urbi allaturus esset, dentibus eum e terra evellerent [1]. Praeclare vero locorum naturam perspexit, qui vaticinium illud edidit. Etenim ita haec Munychiae arx est constituta, ut et portubus, qui subjacent, dominetur et inferiori campo Atheniensi speculae instar immineat; est altera quaedam arx, quacum fieri poterat, ut illa, quae Athenis erat, de dominio dimicaret. Accedit quod propter maris vicinitatem repentina aliqua hostium incursione occupata, maxime opportunum — ut Graece dicam — *ἐπιτείχισμα* [2] seu *ὁρμητήριον* fieri poterat. Quo nescio an respexerit Ps. Xenophon in libro de rep. Ath. II. 13. *ἔτι δὲ πρὸς τούτοις παρὰ πᾶσαν ἤπειρόν ἐστιν ἢ ἀκτή τις προέχουσα ἢ νῆσος προκειμένη ἢ στενόπορόν τι, ὥστε ἔξεστιν ἐνταῦθα ἐφορμῶσι τοῖς τῆς θαλάσσης ἄρχουσι λωβᾶσθαι τοὺς τὴν ἤπειρον οἰκοῦντας.*

Quare Themistocles urbem satis munitam et securam esse negabat, quin Munychia communi murorum complexu cum portubus et urbe coaluisset; quod ita factum est, ut praeter magnum munimentorum ambitum Munychiae suum castrum et praesidium maneret; unde, si forte inferiora loca contra hostes teneri non possent, denuo resisteretur; id quod a Thrasybulo contra XXX, a Dionysio contra Demetrium Poliorceten factum esse vidimus. Lapsis autem Atheniensium opibus, vetustum illud, quod Epimenides cecinerat, evenire coepit; postquam enim finito bello Lamiensi, Antipater, Athenas puniturus, primum Munychia potitus est, constat, quot et quantas molestias Macedonum praesidia illinc Atheniensibus exhibuerint. De his rebus uberius exponentem cf. Leak. l. l. p. 358 sq.

Unum Appiani locum (Bellum Mithr. 40.) in suam sententiam protulerunt, qui Munychiae nomen ad ex-

---

1) Plut. Solon. c. 12. Idem in Erotico. tom XII. pag. 16 ed H. Diog. L. I. 114. Tzetzes Chil. V. 629.

2) Hujus vocabuli usum uberime exposuit Hemsterhusius ad Luciani Nigrin. c. 23. Ulpianus ad D. Phil. I. 5. *ἐπιτείχισμα τόπος ὑψηλός, ὃν προκαταλαβόντες πολέμιοι τειχίσειαν κ. τ. λ.*

teriorem peninsulam revocabant [1]. Archelaus enim a Sulla pressus, in partem aliquam Piraei valde munitam marique cinctam, se recepisse dicitur [2]. Quo loco sane peninsula illa describitur, sed quis dicit eam Munychiam fuisse? Appianus tantum partem aliquam Piraei nominat, sicut vere peninsula fere tota emporii plateis occupata erat. Res autem sic se habebant, ut, quae alio tempore munitissima Piraei pars fuisset, tunc non esset; neque enim ulla moenia, adactis Sullanis arietibus et balistis, non corruebant. Archelaus tantum navibus confidebat; quare illuc se recipere debebat, unde navibus conscensis effugere posset. Omnino autem Appiani verba minus accurata sunt, quam ut ad amussin examinanda sint; quae enim Piraei pars sic undecumque mari cincta est, ut sine navibus adiri non possit? Eidem Appiano neque illud credo, quod Periclem moenia Piraei ante bellum Peloponnesiacum magis firmasse (*κρατύνασθαι*) dicit [3], neque quod eadem moenia, quae altero tanto altiora Themistoclem exstruere voluisse Thucydides auctor est [4], XL cubitorum altitudinem habuisse testatur.

De rebus Minyarum.

In hac Munychia, cujus situm jam exploratum habemus, Minyas consedisse accepimus; id quod brevissime referunt lexicographi [5]; paullo fusius Diodorus ap. Ulp. ad Dem. (de corona p. 73.), qui omnes

1) L. l. l. p. 359. Mueller. de mun Ath. p 11.

2) *ὁ Ἀρχέλαος — ἐξέλιπεν αὐτοῖς τὰ τείχη· ἐς δέ τι τοῦ Πειραιῶς ἀνέδραμεν ὀχυρώτατόν τε καὶ θαλάσσῃ περίκλυστον· ᾧ ναῦς οὐκ ἔχων ὁ Σύλλας οὐδ' ἐπιχειρεῖν ἐδύνατο.*

3) B. M. cap. 30

4) Thuc. I. 93.

5) Harpocration, Suidas s. v. *Μουνυχία.*

ex Hellanici Atthide hauserunt [1]. Minyae igitur, a Thracibus victi, Orchomeno in Atticam profugisse dicuntur, ubi ab Atheniensium rege Munycho benigne recepti, Munychiam incolendam nacti sunt; quo facto regis nomen loco impositum est. De Thracibus, Boeotiae et Phocidis confinia antiquitus incolentibus, omnia, quae nota sunt, reperies a Muellero congesta [2]. Quando in illas regiones immigraverint, non constat, quum jam Eleusiniorum, contra Erechtheum Atheniensem bellum gerentium, socii fuisse perhibeantur. Quo tempore maxime polluerint, si Strabonis et Ephori auctoritatem sequimur, inde fere colligi potest, quod paulo post Epigonorum expeditionem Cadmei a junctis Thracibus et Pelasgis Thebis expulsi esse dicuntur; qua patria carebant, donec eodem tempore, quo Aeolenses in Asiam trajiciebant, reversi, Minyis adjuvantibus, Thraces et Pelasgos ejecerunt. Sed haec omnia incertiora sunt, quam ut de aetate, qua Thraces Orchomenum depopulati sint, quidquam inde efficiatur. Namque hac in re maxime Strabonem errasse dicunt (quamquam Ephorum ducem atque Thucydidem [3], ut videtur, assentientem habet) quod Aeolenses Boeotos, qui LX post Troica annis terram sibi cognominem futuram invaserunt, tum in antiquam patriam rediisse censet [4]. Strabonis auctoritas num defendi possit, hujus loci quaestio non est, quum nihil difficilius sit, quam veterum testimonia de Boeotorum originibus inter se conciliare. Sed illud certum est, quum Aeolenses illi, sive reduces sive primi, Boeotiam invaderent,

---

1) *Ἑλλάνικος ἐν τῇ δευτέρᾳ Ἀτθίδος* cf. Hell. fr. ed. Sturz p. 57. 58.

2) in libro Orchomenio p. 379.

3) lib. 1, 12. *ἦν δὲ αὐτῶν καὶ ἀποδασμὸς πρότερον ἐν τῇ γῇ ταύτῃ.*

4) M. Orch. p. 391 sq.

Minyarum vires iam adeo fractas fuisse, ut nihil nisi partem sive provinciam recentioris Boeotiae facerent. Quomodo autem clarissima civitas, cujus opes in proverbium abierunt, eo infirmitatis pervenerit, neque Strabo neque alii dicunt; quorum silentio succurrit Hellanicus, cujus narrationem de Orchomeno a Thracibus depopulata supra proposuimus [1].

Jam narrationem illam de Minyarum adventu accuratius inspicientibus, quamquam exilis est ac brevissima, jam illud primum nobis apparebit, fabulam, qualem ab Hellanico Diodorus accepit, ab Atticis conformatam et exornatam esse. Ea enim Athenienses fuerunt in rebus suis narrandis ambitione atque vanitate, ut nihil prius haberent, quam suas origines ut quam purissimas et clarissimas proponerent. Hunc Atticismum etiam ea, quae de Orchomeniis traduntur, mirum quantum sapiunt. Minyae patria profugi terram Athenienses rogant. Quid faciunt hi? Locum omnium opportunissimum, quo nullus majoris momenti est ad res Atticas aut augendas aut frangendas, volentes advenis concedunt. Adde fictam nominis originem! Etenim parum probabile est, advenas illos regioni, ubi consedissent, nomen regis imposuisse, quo regnante illam obtinuerant. Nomen ipsum vero patet in regum catalogum intrusum esse, quum et peregrinam originem profiteatur neque de successione omnino conveniat. Alii enim Thesei, alii Demophoontis filium Munychum perhibebant [2]. Tertium nomen patris est *Παντευκλῆς* [3]; ita etiam Suidas legit, sed Harpocr.

---

1) miror, cur M. l. l. ad solos Aeolenses Orchomeni exitium referat.

2) cf. Meurs de regg. Att.

3) Photii lex. Ms. ap Ruhnk. in add. ad Hesych. II. 24. *τόπος τοῦ Πειραιῶς ἀπὸ Μουνυχίας Ἀθηνᾶς, ἥτις ἐπωνομάσθη ἀπὸ Μουνύχου τοῦ Παντευκλέους.*

et Etym. M. *Παντακλῆς*, quam lectionem recte praefert Meursius lect. Att. I. 14.

Meliorem auctoritatem Suidas sequi videtur s. v. *Ἔμβαρος — ἦν πρότερον ὁ Πειραιεὺς νῆσος — οὗ τὰ ἄκρα Μούνυχος κατασχὼν Μουνυχίας Ἀρτέμιδος ἱερὸν ἱδρύσατο*; quo loco, quamquam Minyarum nulla mentio facta est, tamen non dubium est, nomen ducis pro gente, cui praefuit, positum esse. Nomen infra explicabitur. Hic monuisse sat est, Atticos peregrinae incursionis memoriam abolituros, Munychum eadem fere ratione, qua Ionem [1], suum et indigenam vindicare voluisse atque vano quodam affinitatis commento inter reges vetustissimos retulisse.

Jam videamus, num praeter fabulae memoriam illam ex Hellanico haustam, in his locis, quos incoluerunt, Minyarum nulla vestigia reperiantur. Quo loco illud attigisse juvat, quod Boeckhius V. C. de titulis Theraeis Prokeschianis agens [2], miram quandam nominum similitudinem inter pagos Atticos et Theraeos intercedere primus monuit. Quid quod ipsum Piraei nomen in tit. 1ª (qui nunc in Theseo Athenarum asservatur) legitur atque Kleogorae, ut gentilicium, additum videtur *Κλεαγόρας Πιραιεύς*; cujus tituli nomina quum omnia ad regiam Aegidarum gentem pertineant, ut de peregrino cogitari non possit, V. C. conjecit, Theraeum pagum hujus nominis fuisse *Πιραία*, *Πείραιον* s. *Πειραιεὺς* cf. Franz. elem. epigr. Graecae p. 52. Atque ceteri quidem Atticae pagi, qui Theraeis cognomines sunt, unde nomina traxerint, obscurius est praeter Melaenas, quas in ipsis Boeotiae et Atticae confiniis sitas fuisse docent, quae de Melantho

1) de Ione C. Fr. Herm. Ant. Gr. §. 95. Mathiam in „Zeitschrift für Alterthumsw.“ 1840 93, 4. Maxime memorabilia sunt Herod. verba *Ἴωνος τοῦ Ξούθου στρατάρχεω γενομένου Ἀθηναίοισι* VIII. 44.

2) acta academ. Boruss. 1836. p. 80 sq.

et Xutho regibus apud Polyaen. strateg. I. 19. narrantur. Piraeei autem nomen ab iisdem Minyis, qui Munycho duce circa Munychiam incoluerunt, deducendum esse verisimillimum est. Eandem originem spectat nomen portus Phalerici, ab heroe Phalero ductum; *τοῦτον γοῦν*, addit Pausanias, *τὸν Φάληρον Ἀθηναῖοι πλεῦσαι μετὰ Ἰάσονός φασιν* [1]. Quantopere autem omnia, quae ad expeditionem Argonautarum pertinent, cum Minyis connexa essent, Muellerus [2] satis demonstravit. Eetionis denique nomen, qui alterum Piraei promontorium occupasse dicitur [3], num ad eosdem Minyas referendum sit, non ita perspicuum est. Certe apud Homerum Il. XXI, 43. Eetion quidam I m b r i u s occurrit, cum Iasonis nescio cujus filio hospitio conjunctus.

Sed praeter nomina adsunt, ni fallor, alia Minyarum vestigia. Ac primum quidem ipsum illud subterraneum opus, quod superiore loco descripsimus. Etenim si verum est, quod de consilio, quo susceptum fuisset, conjecimus, ut arcem incolentibus in angustiis rerum perfugium et fortasse secretum exitum praeberet, quo alio tempore susceptum fuisse probabilius est, quam quando Minyae illic in peregrino regno arcem constituerant. Adde quod omnino prisci Orchomenii (quorum architecti fuerunt Trophonius et Agamedes) hoc prae ceteris in artibus sequuti esse videntur, ut ad usus suos et commoda saxa perfoderent et subterranea aedificia munirent; de quibus rebus consulas M. in X capite Orchomeniorum. De thesauro quidem Minyeio nunc ita sentio, ut non subterraneum fuisse existimem, quum et hac ratione et multis aliis a simi-

---

1) de Phalero Iasonis comite cf. Val. Max. I, 397. 6, 217. Hyg. fab. 14.

2) Orchom. cap. XII.

3) Harpocr. s. v. *Ἠετιωνεία*.

libus Atridarum aedificiis differat. Quae ad moderandam Copaidem Minyae fecerunt, notissima sunt. Quamquam enim ipsae illae fauces, quae redundantem aquam absorbent, (quae Arcadibus ζέρεθρα, ceteris Graecis ἔναυλοι dicebantur, nunc καταβόθρα) nequaquam hominum opera effecta sunt, ut ex prima Wheleri descriptione concluserunt (M. Orch. p. 63.), sed naturali aquarum vi, quae per molliora saxa perrupit, tamen in iisdem emissariis amplificandis et purgandis naturae succurrerunt et puteos illos perpendiculares [1], qui Cephisum sub terra fluentem usque ad Larymnas sequuntur, immiserunt; neque enim mihi persuadeo, ut hoc mirificum opus Crateti Chalcidensi tribuendum esse existimem. Conferas denique, quae apud Ps. Aristotelem in auscultationibus mirabb. (102, 3.) de subterraneis latebris ac recessibus prope Orchomenum repertis narrantur, quae et ipse Muell. l. 1. p. 63. ad meatus arte factos pertinere putat.

Tutelare hujus Munychiae numen fuit Diana Munychia, cujus sacra a Munycho rege instituta esse dicuntur (cf. Suidas s. v. Ἔμβαρος). Quod uno loco [3]) *Μουνυχία Ἀθηνᾶ, ἥτις ἐπωνομάσθη ἀπὸ Μουνύχου* affertur, nescio quo errore Minerva in Dianae locum supposita est. Dianae autem quum inter Graecos maxime duae colerentur, alteram, Apollinis sororem, Doriensem, alteram, quae, ut breviter dicam, magis ad naturam pertinet, Arcadicam s. Pelasgicam dixerunt [4]. Arcadum Deae jam illud cum hac Munychia commune erat, quod utrique ursam sacram fuisse videmus. Ursa enim in fanum Munychiae perfugisse ibique ab Atheniensibus, neglecta loci sanctitate, interfecta esse dici-

---

1) de his puteis omnium primus monuit Whelerus.

2) de Cratete, qui dicebatur ταφρώρυχος, cf. M. l. l. p. 57.

3) Phot. lex. Ms. ap. Ruhnk in add. ad Hesych. II. 24.

4) Muell. Dor. I. 372. sq.

tur. Scelere patrato, fames consequuta est, quam cessaturam esse negat oraculum, nisi quis filiam immolasset. Hinc sequitur narratiuncula de Embaro, Dianae, quae filiam poscit, capellam, filiae vestibus occultam, offerente (cf. Suidas s. v. *Ἔμβαρος*). Quotquot enim hujus Dianae Arcadicae sacra inter Graecos instituta reperiuntur, numquam fere desunt antiquae saevitiae et crudelitatis vestigia, qua vel homines immolabantur vel victimae vivae flammis imponebantur [1].

Ursae vestigia sequentes, alterius Dianae sacra apud Atticos reperimus, cum Munychiis arcte conjuncta. Harp. s. v. *ἀρκτεῦσαι — τὸ καθιερωθῆναι τὰς παρθένους τῇ Ἀρτέμιδι τῇ Μουνυχίᾳ καὶ τῇ Βραυρωνίᾳ· αἱ ἀρκτευόμεναι παρθένοι ἄρκτοι καλοῦνται.* De sacris Brauroniis cf. Meurs. de pop. Att. s. v. *Βραυρών.* Muell. Orch. p. 309. Dor. I. 310. Haec sacra haud dubie Pelasgicae originis erant; Brauroniae cognomen *Αἰθοπία* (Hes. s. v. *Αἰθοπία*) redit in Samothrace et Imbro insulis, eodemque spectat, quod Tyrrheni, qui Lemnum et Imbrum habitabant, Atheniensium feminas Braurone rapuisse dicuntur; quae rapinae ipsae ad sacros ritus pertinebant. Iidem Tyrrheni autem circa Hymettum aliquando habitaverant, unde Brauron proxime abest. Apud Plutarchum denique (de mul. virtt. s. v. *Τυῤῥηνίδες*) Imbriorum et Lemniorum filii, ab Atheniensibus ex insulis ejecti, per omnia itinera vetustum Dianae Brauroniae simulacrum (*ὃ πατρῷον ἦν αὐτοῖς*) secum tulisse traduntur, donec, jubente oraculo, illic constiterunt, ubi Deam suam et ancorae cuspidem amiserant. Quibus omnibus Pelasgica Brauroniorum origo satis probatur. Quum autem Dianae Munychiae sacra cum Brauroniis ita cohaereant, ut ad diversas origines non possint revocari, eodem nunc pervenimus, quo aliunde exorsus Boeckhius V. C. in diss. de inscriptionibus Theraeis; ipsi enim

1) cf. Paus. Laphria Patrensium describentem. VII. 18, 11.

Tyrrheni et Minyae omnino ejusdem originis fuisse videntur [1].

Jamque ut hoc breviter addamus, nomen et numen Dianae Munychiae ad lunam pertinent. Illud enim non dubito esse pro *MENONYXIA* [2]; etenim fuisse radicem *MEN* testatur forma Ionica *μεὶς* pro *MENΣ*; (Boeckh. oecon. Ath. II. p. 395.) *νύχιος* a *νὺξ* fieri docet forma *παννύχιος*· litera N in *μενο* eo facilius excidere potuit, quum sequens syllaba ab eadem litera ordiatur; vocales deinde solito more coaluerunt, ut in *κρείττους*, *μείζους* etc. Neque minus quae de sacris Munychiis accepimus, lunarem Deam testantur; qua de re cf. Apollodorum apud Suidam s. v. *Ἀμφιφῶντες* — *πλακοῦντος εἶδος, οἵτινες ἐγένοντο, ὅτε ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη πρωΐ ὑπὲρ γῆς φαίνονται, ἢ ὅτι ἐκόμιζον αὐτὸν, δαδία ἡμμένα περιπηγνύντες ἐπ' αὐτῷ, ὥς φησιν Ἀπολλόδωρος* atque eadem fere s. v. *ἀνάστατος* ubi additur *ἀμφιφῶντες γίνονται Μουνυχιῶνος μηνὸς ἕκτῃ ἐπὶ δέκα, οἳ εἰς τό Μουνυχίας ἱερόν τῆς Ἀρτέμιδος κομίζονται.* cf. Apoll. fr. II. p. 402. Utraque nominis explicatio, a Suida proposita, optime convenit; plenilunium enim, ubi sol et luna simul in coelo aspiciuntur, placentis illis significabatur.

Eandem deam a Callimacho *λιμενοσκόπον* vocari (hymn. Art. 259) non mirum videbitur, siquidem luna navigantibus prospicit. Sic in nummis Leucadiorum eandem Dianam videmus, lunula capiti imminente, dextra acrostolium tenentem [3]. Alterum cognomen Dianae addit Callimachus l. l. *Φεραία.* Pheris Thessalicis

---

1) Boeckh. l. l. p. 82. Idem nuper statuit, qui de rep. Laced. scripsit, C H. Lachmannus.

2) Schwenk (etymol. - mythol. Andeutungen) *μουνυχία* ex *μουνονυχία* ortum putat: die Einsamnächtige. Pott. etymol. Forsch. II. 590.

3) Muelleri monum. art. ant. II. n. 175.

vetusta Artemidis sacra fuisse atque inde Argos, Sicyonem, Athenas delata esse ex Pausania constat [1]; Pheraei autem cum Iolcis et Minyis arctissime cohaerent (Müll. Orch. p. 256.) Quae dea Pheraea aut ipsa Hecate dicebatur aut Hecates mater (schol. Theocr. 2, 36.); eandem Hecaten etiam in portubus Athenarum cultam fuisse, Zeae nomine significari videtur. Hesych. s. v. *Ζέα - ἡ Ἑκάτη παρὰ Ἀθηναίοις καὶ εἷς τῶν ἐν Πειραιεῖ λιμένων.* Luciferae denique aram in Munychia fuisse patet ex Clem. Alexandr. Strom. I. p. 348. Thrasybulo enim, quum exules e Phyla noctu deduceret, ignem apparuisse tradunt via praecedentem, qui quum eos tutos deduxisset, circa Munychiam defecerit, *ἔνθα νῦν ὁ τῆς Φωσφόρου βωμός*; quod autem tunc primum deae datum esse dicere videtur, haud dubie antiquum Dianae Munychiae cognomen fuit.

De Munycho, Molossorum rege, ipso cum prole in aves mutato, tradidit Nicander in Heteroeumenis apud Ant. Liber. XIX.; quam narratiunculam si bene perpenderis, ipsam Dianam apud Molossos cultam, sub Hyperippae, Munychi filiae, nomine latere videbis. Templum Munychiae Dianae in ora Ephesiorum maritima ab Agamemnone conditum esse, auctor est Strabo XIV. p. 639.

Templum Dianae Munychiae haud dubie in ipsa arce fuit, de cujus situ supra monuimus; id quod Dodonaeo illo oraculo probatur, quod paucis annis, antequam primum Macedonum praesidium Munychiam occupaverat, Atheniensibus editum fuisse dicitur: *τὰ ἀκρωτήρια τῆς Ἀρτέμιδος φυλάσσειν* cf. Plut. Phoc. XXVIII.; quibus verbis quaedam ambiguitas inest; significantur enim non templi solum, sed etiam arcis fastigia, quae ab hostibus ne opprimantur, Athenienses cavere ju-

1) II. 23, 5; 10, 7. D. Pheraea cernitur in nummo aeneo Pheraeo. Streber numism. nonn. Graeca. act. acad. Monac. I. p. 134. 162.

bentur. Postquam alienigenae religiones Athenas irrepere coeperunt, Diana Munychia Thracum deam Bendin tanquam inquilinam in suam arcem recepit, namque propter sacrorum similitudinem Bendideum juxta Artemidis fanum videtur exstructum fuisse (cf. Xen. Hell. II. 4, 11. de platea ex foro ad templa ducente); quod quo tempore factum sit, nescimus; neque vero templum prius conditum esse crediderim, quam ipsa religio publica auctoritate recepta et sancita erat; id quod c. Ol. LXXXIII factum esse Th. Bergkius de rel. com. att. p. 90. cum probabilitate evicit.

Postquam de sacris Mnnychiis narravimus, quae inchoata magis, quam perfecta esse ipsi optime intelligimus, nihil optatius caderet, quam si Minyarum, qui illic consederunt, res gestas persequi possemus. At nihil obscurius est. Muellerus, qui de tota re brevissimus est, Minyas diu sui juris fuisse ac postea eadem ratione, sicut XII civitates cum Athenis coaluisse suspicatur (Orch. p. 391.). Nunc postquam variis argumentis probatum est, Pelasgos Hymettios atque Minyas ad easdem origines redire, hos una cum illis ex Attica ejectos esse credideris.

Sed ne rem per se obscuram conjecturis illustraturi esse videamur, illud pro certo habemus, cum Clisthenes Atticam in pagos distribueret, Munychiae incolas a Piraeensibus non fuisse sejunctos; falluntur enim, qui Munychiam inter pagos referant, quum et Strabonis verba l. l. repugnent neque usquam Munychii inter cives reperiantur [1]. Quotiescunque igitur apud rerum Atticarum scriptores Munychiae mentio fit, aut portus intelligendus est, aut Piraei acropolis; quo sensu semper junguntur *ὁ Πειραιεύς καὶ ἡ Μουνυχία* [2] quae

1) Nuperrime Munychiam inter pagos Atticos retulit Scheibius de oligarchia.

2) C. Fr. Hermann Compend. Ant. Gr. 175 minus accurate de portubus intelligit: Demetrius legte Besatzung in die Häfen Munychia und Piräus.

verba si illam Pseudomunychiam spectarent, cujus magna pars Piraei aedificiis occupabatur, non viderem quomodo intelligenda essent. Sic τὸ Μουνυχίασι θέατρον est illud, cujus rudera in occidentali Munychiae parte reperiuntur. Poetae ubi de portubus loquuntur, Munychiae nomen praeferre solent, cf. Eur. Hippol. v. 760. Μουνύχου δ'ἀκταῖσιν ἐκδήσαντο. Antiquiora enim locorum nomina gravius aliquid sonant atque in versibus magis placent. Unde nomen etiam in Latinorum poetarum usum transiit, maxime Statii [1]; e. c. Munychiae arces Silv. V. 3, 107. M. juga Theb. 2, 252. rura Munychia Theb. XII. 616 cf. Ovid. Metam. II. 709.

De portubus Piraei.

Artem, quam in struendis portubus maritimis secuti essent veteres, nuper haud pauci fuerunt, qui illustrare studerent, maxime inter Italos [2]. Etenim quum non raro fieret, ut portus Romani ad hodiernum usum renovandi essent, antiquam eorum constitutionem bene cognovisse multum intererat. Romani autem sicut in theatris, amphitheatris, circis, sic etiam in portubus exstruendis diversam quandam a Graecis rationem sequebantur. Graecorum enim erat, si hujusmodi opera instituebant, locos eligere ad id ipsum, quod volebant, natura tanquam suppeditatos atque praemunitos, Romani vero haec naturalia adjumenta fastidio quodam aspernati, suis consiliis et viribus soli, quae me-

1) Statius inter poetas Romanos locorum Graecorum peritissimus. cf. Ross Reisen und Reiserouten durch Griechenland. Thl. I. S. 172.

2) Giuliano di Fazio intorno al meglior sistema di costruzione de porti. Napoli 1828. Canina sul porto di Anzio 1837. Ostia 1838.

ditabantur, artis opera efficiebant. Sic eorum theatra vides in locis planis ac depressis ad ingentem altitudinem surgere, ut Flavianum illud, quod Romae admirantur. Graecorum autem neque theatrum neque stadium novi nllum, nisi quod convallibus innitatur [1]. Adde quod Graeci locorum natura mirum quantum adjuti erant, quum in aedificiis spectaculo publico destinatis, tum in portubus securis et spatiosis exstruendis. Quod enim Romani molibus lapideis, dextra sinistraque per mare positis, efficere studebant, ut fluctuum ventorumque impetum frangerent atque tranquillam navibus stationem praeberent, in Graecia plerumque montibus in mare procurrentibus atque insulis [2], littori objectis, factum est. Quare Cicero utriusque maris, quod Italiam alluit, naturam describens, alterum dicit Tuscum et barbarum, alterum Graecum quoddam et portuosum [3]. Id non ita dixerim, ut omnino portus arte factos apud Graecos fuisse negarem; immo hujus quoque industriae inventores et magistri exstiterunt Graeci; id quod ipsis portuum reliquiis probatur. Huc enim pertinet, ut omittam alios temporum injuria parum integros, portus Eleusinius; ubi quum littoris curvitas minor sit, quam ut ventos et fluctus ab inferiore sinu defendat, molem appositam vides in falcis speciem sinuatam, quae in mare porrecta, securum portum efficit. Accuratius autem molem si inspexeris, non uno tenore eam in mare porrigi animadvertes, sed pluribus foris sive canalibus intersectam, ita ut mare interius cum exteriore communicet. Quam rationem a Graecis excogita-

---

1) De stadiis μιᾷ πλευρᾷ cf. Ross. V. C. Inselreisen I. p. 33.

2) Sicut Sphacteria. Similiter Alexandriae, Carthagini, Carth. novae (Liv. 26, 42.) Tyro insulae objacent. Ostiae Claudium imper. constat navem, qua obeliscus advectus erat, in introitu demersisse, ut turrim insuper, Pharo similem, exstrueret. cf. Sueton. v. Cl. Etiam Cenchreis insulam arte factam esse suspicor ex nummo Antoniniano, portus imaginem exhibente (Muell mon. artis II. 73.)

3) Cic. de Oratore III. 19.

tam Romani ubique imitati sunt, sed ita ut Graecam simplicitatem sua magnificentia augerent atque ornarent; siquidem ex perforatis molibus Graecorum, opus illud, quod dicitur, pilarum ortum est, quod ex ipsis ruderibus minus, quam ex nummis in memoriam portuum sub Augusto, Nerone, Trajano exstructorum incusis cognosces, ubi pilis fornices, fornicibus alteros fornices impositos vides.

Sed ne longius, unde exorsus sum, vagari videar, quanquam duo sunt antiquorum portuum genera naturalium et arte factorum, tamen etiam inter priores non reperiuntur, quin plus minusve arte emendati et correcti sint; id quod in ipso Piraeo factum est, quo nullum natura magis ipsa instruxit atque praemunivit. Jamque in ipso Piraei ostio, quod Eetionea et Alcimus efficiunt, duas turres vides, in quibus utrinque moenia terminantur; alteram, quae meridionalis promontorii est, in ipso mari paullo a continente distantem, alteram in extremo littore positam. Intra has turres, quae primae ingressuris sunt obviae, duo sunt saxa sibi opposita, inter quae media majoribus navibus etiam nunc solus introitus in interiores portus patet; in utraque antiqui operis rudera innituntur, alterum, quod ineunti ad laevam est, cum Eetionea mole conjunctum erat, cujus molis fundamenta in maris tranquillitate animadverti possunt, neque quidquam probabilius est, qaum etiam meridiem versus similem murum deductum fuisse, ut alius introitus, nisi inter duo illa saxa, nullus daretur. Quodsi hunc ipsum Piraei introitum fuisse apparet, hinc catenas illas suspensas fnisse existimo, quibus inde ab altero belli Peloponnesiaci anno portus clausos fuisse accepimus. Erat enim Piraeus λιμὴν κλειστός; quod institutum Graecorum etiam Romani imitati sunt, ut docent nummi imperatorum, maximo duo Trajani, in quibus, ni fallor, portum Anconitanum exhibitum ha-

1) Thuc. II. 93, 94.

bemus [1], et unus Severi Pii. (doctr. N. V. VI. 200.) cf. de Chiorum portu Aen. Poliorc. X.

Quodsi Piraeum tres portus clausos habuisse legimus (schol. Arist. Pac. 144.), hoc non ita intellectum voluerim, ut fecerunt, qui de his rebus scripserunt, unumquemque eorum portuum, quos Piraeus complecteretur, suis catenis et molibus claudi potuisse (cf. Muell. de mun. Ath. p. 11.), quo sane nihil immensius fuisset atque inutilius, neque ea, quae supersunt, interiorum portuum vestigia isti opinioni succurrunt. Immo *τρεῖς λιμένες κλειστοί* ita sunt intelligendi, ut tres uno communi claustro clausi fuerint; eodem modo tria cubicula, inter se juncta, optime omnia dicas clausa, quando communes fores, per quas solas aditus patet, occluseris, Id quod egregie comprobatur, si portum Carthaginiensium respicimus, non uno nomine cum Piraeo comparandum; quare Appiani verba, quum eadem etiam pro descriptione Piraei haberi posse videantur, huc transcribere liceat: *οἱ λιμένες εἰς ἀλλήλους διεπλέοντο καὶ ἔσπλους ἐκ πελάγους εἰς αὐτούς ἦν εἰς εὖρος ποδῶν ἑβδομήκοντα, ὃν ἁλύσεσιν ἀπέκλειον σιδηραῖς.*

Jam priusquam de interiore Piraei distributione quae dicenda sunt, addamus, de leone panca moneamus, qui ab introitu portus a Maurogeno Peloponnesiaco dereptus, ante Venetorum navalia inter tropaea reipublicae constitutus est [2]. Quo loco primum monendum est, unum tautum leonem fuisse; fuerunt enim

2) Ekhel doct. N. V. VI. p. 427. ab Ekhelio ad pontem Danubianum referuntur; sed si accurate ceterorum portuum nummos comparamus catenamque respicimus ostium claudentem atque naviculam intus positam, non dubium est portum, non pontem Trajani expressum esse.

3) Ab hoc leone Piraeum nomen portus Draconis duxisse notum est; apud Graecos enim, qui nunc sunt, quaevis bestia majoris ambitus *δράκων* audire solet.

qui putarent [1], duos sibi leones in ostio Piraei e regione stetisse. Sed alter ille, qui in eodem navalium vestibulo ad laevam ineuntis collòcatus est, in via, qua ex portu Athenas itur, repertus, haud dubie unum e sepulcris, quae secundum celeberrimam viam posita erant, ornavit; erant enim leones frequentissima sepulcrorum ἐπιϑήματα sicut polyandrii Thebanorum (Paus. IX, 40.), cujus leonis membra disiecta etiam nunc prope Chaeroneam cum dolore atque admiratione vides. Optime igitur alter iacens exhibitus est; alter, qui portum custodiebat, sedens, erectus, alacer [2]. Denique locupletissimum testem, quo illum unum tantum ad portum pertinere evincam, habeo Cyriacum Anconitanum. Liber enim Antonii Sti Galli, qui manuscriptus, non paucis additis delineamentis, Romae in bibliotheca Barberina asservatur mihique inspiciendus permissus est, solum Romana aedificia ab ipso Antonio habet delineata; tres paginae autem, in quibus Graecarum antiquitatum descriptiones inveniuntur, eadem continent ex commentariis Cyriaci deprompta ac prave descripta sed quae Moronus ex eadem bibliotheca ante hos CLXXXVIII annos, omissis tabulis edidit [3]. In hoc libro mscripto inveni Piraeensium munimentorum delineationem, vilissimam quidem ceteroquin et inutilem, sed hoc nomine non contemnendam, quod leonem illum unum exhibet, prope ostium portus sedentem, cui alterum, si prope abfuisset, haud dubie appositum videremus. Locum, ubi

1) De duobus leonibus Piraeensibus nuper denuo dixit Goettlingius in doctissima de porta Mycenaeorum dissertatione, Mus. Rhen. inserta.

2) De leonibus, portuum custodibus, cf. Goettl. l. l.

3) Nuper huius libri mscripti mentionem fecit Rossius V. C. in commentatione, quae inscribitur, Anonymi Viennensis descriptio urbis Athenarum 1840 (XC vol. Ann. Vienn); qui quum ipsum St. Gallum Graeciam peragrasse putaret, ex ejus commentariis in topographiam Graecam magnam utilitatem redundaturam esse sperabat. Hac spe falsum esse ex iis, quae diximus, apparet.

steterit, accurate definire difficile est; sed nullus aptior videtur, quam basis illa, iuxta Alcimum in mari exstructa.

De literis denique, femori leonino inscriptis, quae tot literatorum hominum calamos moverunt, nihil habeo quod addam. Barbarorum hominum sunt; quod enim fuerunt, qui Atticas istas litteras putarent, ne elementis quidem artis epigraphicae illi imbuti fuisse videntur.

Interiores Piraei partes, Cantharus, Zea, Aphrodisium, quo ordine ponendae essent, complures viri docti exponere studuerunt. Nunc delineatio ea, quam huic scriptioni addidimus, prima naturalem Piraei divisionem eorumque, quae arte addita sunt, vestigia accurate denotata exhibet; vides enim et saxis et molibus in mare porrectis tres partes effici, quarum prima, si ab Alcimo incipimus, sinum complectitur, altero minore promontorio, quod a peninsula procurrit, meridiem versus terminatum. Quae proxime adjacet pars, ceteris minor, aggere, cui scopuli naturales subsunt, a tertia disjuncta est, quae usque ad Eetioneam pertinet. Intimus autem portuum recessus, quem in tabulis Leakianis Canthari nomine notatum reperies, nunquam portus vicibus functus est. Etenim murorum, qui ab Eetionea peninsula per mare ad alteram Piraei partem descendunt, vestigia haud dubia sequentes, intimum illum sinum exclusum fuisse videmus. Id quod factum est, quia propter rivulos, ex Aegaleo monte huc descendentes, fieri non poterat, quin mare arenis humoque deductis impleretur, Hunc Pseudocantharum potius *τὸν κωφὸν λιμένα* fuisse suspicor, cujus mentio fit apud Xenophontem (Hell. II, 4.) bella post exactos tyrannos narrantem; Pausanias enim, castris ex Halipedo motis, *παρῆλθεν ἐπὶ τὸν κωφὸν λιμένα σκοπῶν, πῇ εὐαποτείχιστος εἴη ὁ Πειραιεύς*!, quae si recte de hoc portu judicavimus, optime intelliguntur. Namque ab Halipedi paludibus, quae prope Phalerum sunt,

usque ad intimam Piraei partem isthmus, quo peninsulam cum Attica cohaerere supra demonstravimus, pertinet; quem isthmum Pausanias, si Piraeenses, ut simulabat, ab Atheniensibus interclusurus erat, muris atque praesidiis firmare et munire debebat [1]).

Nomen autem illud *τοῦ κωφοῦ λιμένος* optime huic sinui tribuitur. Quum enim duae maxime sint hujus adjectivi notiones, quas non facile ad unam primariam reduxeris, utraque hic convenit. Namque si *Κωφόν* a rad. *ΚΟΠ* ita deducendum putaveris, ut sit obtusum, hebes, inutile (*ἀσθενές, ἀμβλύ* Suidas s. v. *κωφὸς*), hic Piraei sinus ita dicitur, quia quum et ipse ad portum pertinere videatur, tamen ad excipiendas naves non idoneus est (cf. *κωφὸν βέλος, κωφὰ ἔπη*). Sin alteram explicationem, quam Suidas eidem vocabulo addidit, *ἄηχον* praetuleris, *κωφὸς λιμὴν* erit ille, qui ab aperto mari tam longe abest, ut undarum motus ad eum pertineat nullus. Sic proverbium, quod apud Zenob. (Cent. IV. 68.) Diogenianum (V. 43.) Suidam legitur, *κωφότερος τοῦ Τορωναίου λιμένος* explicatum reperies: *στενὰς ἔχει καὶ μακρὰς τὰς ἀπὸ τοῦ πελάγους κατάρσεις, ὡς μὴ ἀκούεσθαι τοῖς ἐν αὐτῷ τὸν τῆς θαλάττης ἦχον*). Cave autem ne hac re singularem quandam portus praestantiam significari putes, siquidem nimia aquarum tranquillitas nocet portubus, qui nisi continuo cum aperto mari communicent, non possunt, quin corrumpantur. Quod autem Lehrs. de stud. Arist. p. 124. *κωφόν* onomatopoetice ortum putat, mihi non probatur, neque video, quomodo varius vocabuli usus inde explicetur.

Jam quum tres Piraei portus ubi fuerint, exploratum sit, quis cuique locus debeatur, nunc maxime re-

---

1) De eadem re agit Scheibius de oligarchia etc. p. 139. qui hunc *κωφὸν λιμένα* inter Phal. et Munychiam ponit et alio loco: oberhalb des Phalerus; quae quem sensum habeant, ego non intelligo.

quiri intelligo. Leakius Canthari intimum locum fuisse putat, propterea quod triremium stationes omnium tutissimae esse debuissent (p. 341.); quam rationem satis infirmam esse nemo negabit; totus enim portus tutior erat, quam ut in loco paullo interiore minus timeretur. Nunc autem postquam tituli illi navales, de quibus Rossius et Boeckhius VV. DD. meruerunt, in lucem prodierunt, aliquid certius de Cantharo effici videtur. Reperti enim sunt omnes in eodem loco, prope fundamenta magnifici aedificii, quae ad armamentarium Philonis pertinere ipsi viri doctissimi judicaverunt; qua de re conferas quae ex litteris Rossianis excerpta, in prooemio titulorum, a Boeckhio editorum, invenies atque ipsum B. pag. 73. Armamentarium autem illud celeberrimum a Cantharo portu sejungere nemo, quantum scio, voluit (cf. L. p. 347.) Navalia quidem erant etiam in Zea portu atque ex ipsis titulis docemur, duplo majorem illic fuisse *νεωςοίκων* numerum, quam in Cantharo (196:94.); sed principalia et celeberrima hujus generis aedificia omnino ad hunc pertinuerunt atque ita intelligendum est, si minus accurate dicitur *Κάνθαρος, ἐν ᾧ τὰ νεώρια* (schol. ad. Arist. Pac. V. 144.). Quod Leakius opus Philonis in opposito Piraei littore fuisse statuebat, hanc potissimum causam habuisse videtur, quod illam partem, quae ad Eetioneam pertinet, omnium munitissimam esse animadvertebat. Cujus rei equidem non aliam causam fuisse arbitror, quam quod ab hac parte Lacedaemonios portus aggressuros Athenienses maxime pertimescebant; sicut eadem ratione septentrionalem murum multo prius, quam meridionalem perficiendum curaverunt [1]. Jam patet, portam illam magnificam a Leakio notatam, per quam ad Eetioneam adiebatur, non referri posse ad illud *οἴκημα μέγα τὸ πρὸς ταῖς πύλαις* in titulo N. XI. litt. m

1) Plut. Cim. XIII. Mull. de mun. Ath. p. 20.

quod in vicinitate armamentarii fuisse videtur. Locum autem si quaeris, unde lapides inscripti eruti sint, invenies in promontorio illo designatum, quod una cum Alcimo meridionalem Piraei sinum efficere supra demonstravimus; quem sinum, si recte disputatum est, Cantharum dicere non dubitamus. Cetera optime conveniunt, et littus ad recipiendas triremes aptissimum et ostii vicinitas; quare navibus, si res postulabant, exitus liber atque expeditus erat. Cantharum ab aperto mari proxime abfuisse etiam narratiuncula quadam a Plutarcho tradita, comprobari videtur; etenim *Μύστην*, inquit, (v. Phoc. 28) *λούοντα χοιρίδιον ἐν Κανθάρῳ λιμένι κῆτος συνέλαβε καὶ τὰ κάτω μέρη κατέπιε* (qua calamitate Munychiam in discrimine fore portendebatur); cete autem illa immania, quae etiam nunc in mari Aegaeo non rara sunt, rapinarum avida nonnunquam portuum ostia adire solent; sed numquam fit, ut in interiores partes vel in intimum recessum (sicut Leakius Cantharum ponit) irrepant.

Restant duo portus, suum sibi uterque locum vindicaturi, Aphrodisium et Zea, quorum prior a Veneris templo nomen traxit. Quum autem duo ibi fuerint Veneris fana, alterum, quod Themistocles Salamine redux *Ἀπάρχῳ Ἀφροδίτῃ* condidisse dicitur [1], alterum Cnidiae, a Conone exstructum, neutrius situm satis exploratum habemus. Neque magis de Zea quidquam certi nobis traditum est, nisi quod Hesychii verbis docemur, a fare, quod ibi veniret nomen deductum esse. Sed in hac difficultate illa me res adjuvare videtur, quod in scholio ad Arist. Pac. supra landato ordo, quo portus se excipiebant, significatur: *Πειραιεὺς λιμένας τρεῖς ἔχει πάντας κλειστούς· εἷς μὲν ὁ Κανθάρου λιμήν — ἐν ᾧ τὸ νεώρια· εἶτα τὸ Ἀφροδί-*

1) Ap. schol. Hermogenis *περὶ ἰδεῶν* in cap. *περὶ γλυκύτητος*. Illud vero non templum fuisse suspicor, sed sacellum s. aram, maxime quum hujus famae auctor a scholiasta afferatur Ammonius *περὶ βωμῶν*.

σιον· εἶτα κύκλῳ τοῦ λιμένος στοαὶ πέντε; quo loco non est, cur portus extra ordinem nominatos esse suspicemur; quare qui proximo loco affertur, proxime a Cantharo abfuisse putandus est, atque tertio loco Zea; quem quidem portum non suo nomine dicit scholiastes, sed de porticibus, quae adjacent, loquendo innuit. Porticuum enim illarum longe celeberrima fuit, quae dicebatur Ἀλφιτόπωλις, opus Pericleum, quod circa portum fuisse etiam scholiasta ad Ach. 547 testatur; adjacebat autem haud dubie illi parti, qua naves frumentariae appellebant. Media autem portus pars, ut supra diximus, omnium minima fuit eoque probabilius fit, eum Veneris portum fuisse, cujus nomen ceteteris obscurius est atque in titulis navalibus non legitur. Contra quum omnium rerum, quae Athenas importabantur, nulla majoris momenti esset, quam frumentum [1], quo Siciliam, Pontum Euxinum, Asiam, Africam Atticorum inopiae succurrisse constat, facile intelligitur, cur Zeae portum ceteris aliquanto majorem constituerint. Accedit, quod de exteriore Zeae situ contra Krusium monuit Muellerus in addit. ad Leakii topogr, p. 467. Namque in lex. rhet. (Bekk. anecd. I. p. 31.) ἐν Φρεαττοῖ atque ἐν Ζέᾳ alterum alteri ita substituitur, ut Phreattyn judicium in Zea fuisse appareat. Alio loco autem (Helladius ap. Phot. Myr. p. 335 Bekker) Phreattys ἔξωθεν τοῦ Πειραιῶς fuisse dicitur; unde Muellerus colligit, Zeam non intimam Piraei partem fuisse; id quod cum nostra ratione optime convenit. Illud denique ad nostram de Zeae situ conjecturam comprobandam facit, quod de CCCC Eetioneam obsidentibus apud Thuc. VIII. 90 legimus ᾠκοδόμουν τὸ ἐν τῇ Ἠετιωνείᾳ τεῖχος — διῳκοδόμησαν δὲ καὶ στοάν, ἥπερ ἦν μεγίστη καὶ ἐγγύτατα τούτου εὐθὺς ἐχομένη ἐν τῷ Πειραιεῖ καὶ ἦρχον αὐτοὶ αὐτῆς,

---

1) Boeckhii oecon. Ath. I. 35.

εἰς ἣν καὶ τὸν σῖτον ἠνάγκαζον πάντας τὸν ὑπάρχοντά τε καὶ τὸν ἐπιπλέοντα ἐξαιρεῖσθαι καὶ ἐντεῦθεν προαιροῦντας πωλεῖν. Postquam igitur in promontorio illo, de quo constat, castellum [1] exstruxerunt, unde in introitum dominarentur, porticus, quam proximam habebant, partem aliquam muro praecluserunt [2] ea lege, ne alibi frumenta convehere atque exponere liceret; antea enim nautae et mercatores sibi quisque locum, ubi frumenta sua venumdarent, in tota porticu elegerant. Quo loco Thucydideo bene intellecto jam nemini dubium fore existimo, quin Zea illam occidentalem Piraei partem occupaverit, quae ab Eetionea usque ad Veneris portum pertineat.

Haec de Piraei portubus. Portu Phalerico post Themistoclis tempora Athenienses vix usi fuisse perhibentur, neque in titulis Rossianis ullae navium stationes illic memorantur. At hoc certissimum est, Phalerensem portum semper iisdem munimentis inclusum fuisse, quibus Piraeum et Munychiam. Quod enim Muellerus (de munim. Athen. p. 7.) Thucydidis verbis aperte significari dicit Phalerum extra munimenta Themistoclea fuisse, hanc habet rationem, quia in II libri cp. 13, ubi de custodiendis urbis portuumque moenibus dicit, his verbis utitur *τοῦ Πειραιῶς ξὺν Μουνυχίᾳ ἑξήκοντα σταδίων ὁ ἅπας περίβολος*, quo loco si de peninsula exteriore sermo esset, sane fieri posset, ut Phalerus exclusus esse videretur; nunc postquam de Munychia arce exploratum est, de excluso Phalero cogitari nequit, atque quodcumque quis de duobus tribusve muris judicaverit, illud ipse Thucydides testatur, primum *τὸ Φαληρόνδε καὶ τὸ εἰς τὸν Πειραιᾶ*, de-

---

1) De castello CCCC virorum cf. Krugeri comment. VII. ad Dion. Hal. Histor. p. 383.

2) Illud *διωκοδόμησαν* in omnibus versionibus, quotquot inspexi, perperam intellectum vidi, quasi idem esset atque *ᾠκοδόμησαν* v. Leak. top. Ath. Germ. p. 343. Thukydides fügt hinzu, daß die Vierhundert eine große Stoa bauten. Eadem fere apud Osiandrum.

ducta esse; tertius murus si additus est, inter utrumque medius, ad Piraeum magis quam ad Phalerum pertinebat. De universa munimentorum ratione ad tabulam topographicam legentes delegamus, unde apparet, meridionalem murum ipsum portum Phalerensem non tetigisse, sed Munychiae partem Phalero proxime imminentem, unde communi moenium ambitu portus omnes, qui subjacebant, comprehendebantur.

Neque vero desunt certissima vestigia, quibus Phalerum eadem aetate atque eadem arte cum ceteris portubus munitum fuisse probetur. Maxime in ipso portus introitu immensa sunt molium fundamenta; ad laevam vero ineuntis castellum portui imminet, parvum quidem, sed natura atque arte firmissimum; quam operam in portu muniendo non collocassent Athenienses, nisi eo quoque praeter ceteros majores usuri erant. Ceterum in toto illo sinu maritimo, quem ab ortu efficit Colias promontorium, ab occasu Munychia, naves satis tutam stationem habent. Illic ante pugnam Salaminiam Persarum classis constituta, naves auxiliares, ex Aegeo mari adventuras, exspectabat cf. Herod. VIII. 67, unde totum illum sinum *τὸ Φάληρον* dictum esse efficitur [1].

Jam superesset, ut de urbe Piraeo disputaremus ita ut de architecto ei condendae praefecto, de tempore atque ratione conditae, de antiquitatis denique vestigiis etiamnunc conservatis diceremus et antiquum emporium mente atque cogitatione inde quasi denuo exstruere conaremur. Sed hoc ipsum, quod ultimum posui, in alium locum differre satius duxi, propterea quod nunc maxime, novam urbem exaedificantes, in antiqua

---

1) Nominis varietatem hanc adscribo
ὁ Φάληρος Paus. VIII.
ὁ ἐπὶ Φαλήρῳ Paus.
τὸ Φάληρον Paus.
Φαλαροῖ Xen. Hipp. τὰ Φάληρα. Steph. B.
τὰ Φάλαρα portus Lamiae St. Byz. s. v.

pervestiganda et perscrutanda versantur; quare propediem fore spero, ut de multis rebus, quae nunc incerta conjectura assequenda sint, certis indiciis dijudicari possit. Priora autem illa, quamquam uberrimam disputaturo materiam praebent, a viris doctis saepius in disceptationem vocata esse video, quam ut tironi multa addenda supersint; nuperrime autem tota quaestio Hippodamia peculari libro ab Hermanno V. C. pertractata est [2]. Quare sufficiet hanc rem paucis attigisse. Ac primum quidem, quum praeter ea, quae apud Aristotelem ceterosque scriptores de Hippodamo philosopho et architecto leguntur, etiam apud Aristophanem Hippodamus nescio quis, Archeptolemi pater, occurrat, alterum ab altero omnino distinguendum esse arbitror. Quaecunque enim hac in re contra Meierum V. C. protulit Hermannus, sicut ipse V. C. tantum non ipsis verbis confitetur (pag. 18.), subtiliora illa sunt, quam veriora. Neque profecto cuiquam in mentem venisset, patrem Archeptolemi atque philosophum Milesium eundem Hippodamum fuisse, nisi scholiasta ad Aristophanem l. l. praeivisset. Sed scholium illud miserrime conscriptum, non dignum est, quod tanti fiat. Mihi ne ejusdem quidem scriptoris totum scholium esse videtur; alium enim prima illa scripsisse suspicor *οὗτος ἐν Πειραιεῖ κατῴκει καὶ οἰκίαν εἶχεν, ἣν ἀνῆκε δημοσίαν εἶναι*, alium deinde, quum Hippodami et Piraei mentionem factam animadvertisset, haec inseruisse *καὶ πρῶτος αὐτὸς τὸν Πειραιᾶ κατὰ τὰ Μηδικὰ συνήγαγεν* et quae de variis architecti cognominibus sequuntur. Nam quis de Hippodamo Milesio dicens, priore loco retulerit, eum in Piraeo habitare domumque possidere, deinde vero quasi in transitu addiderit, ab eodem totum Piraeum conditum atque constitutum esse!

---

1) Disputatio de Hippodamo Milesio scr. C. Fr. Hermann. Marburgi 1841.

2) Equitt. v. 327.

Jam quum tres urbes dicant Hippodamum designasse, Piraeum, Thurios, Rhodum, de primo ne dubitemus, vetat optimorum scriptorum auctoritas, inter quos ipse Stagirita; vetat fori Piraeensis nomen a conditore deductum. De Thuriis minus constat. Sed quum inter colonos ille fuisse dicatur novamque urbem omnino secundum ejus rationem ac disciplinam exstructam fuisse ex Diodoro pateat (lib. XII, 4 cf. Muell. Dor. II. p. 255) nihil probabilius est. Rhodum denique ab Hippodamo designatam esse, unus Strabo tradidit lib. XIV. cp. II. p. 197; id quod nuper in dubium vocatum est. Rhodiorum enim urbem Ol. XCIII. (cf. Diod. XIII. Meurs. Rhod. I. p. 705) ab eodem condi potuisse negant, qui Piraeum, a Themistocle communitum, c. Ol. LXXV. 4. designasset. Sed exstiterunt Strabonianae auctoritatis vindices Muellerus et post eum Hermannus, qui munimenta quidem portuum a Themistocle exstructa, sed ipsum oppidum Periclea aetate secundum Milesii praecepta conditum esse voluerunt; quod si eadem fere aetate, qua colonia Thurios deducta est, c. Ol. LXXXIII, IV, factum esse ponimus, minus verendum est, ne idem architectus senex decrepitus Rhodum condidisse videatur.

Hucusque ex Muelleri sententia disputavi. Sed si fas est, ab ejus auctoritate discedere, equidem mihi persuadere non possum, IX Olympiadibus post munitum Piraeum ipsam urbem conditam esse. Quamquam enim certi aliquid hac in re vix effici probe scio, multis tamen rationibus probatur, postquam portus muris cincti fuerint, emporio Atheniensium laetissime efflorescente, magnam undique multitudinem illuc habitatum confluxisse ac priscorum Piraeensium numerum (erat enim δῆμος ἐκ παλαιοῦ Paus. I. 1.) mox ita auctum esse, ut Pericle rempublicam capessente, fere XL annis interjectis, satis magna urbs ad radices Munychiae arcis exstaret; quam omnem destructam et

omnino ad novam quandam rationem denuo aedificatam esse haud crediderim; quod si in republica, maxime Atheniensium, omnino fieri potuisset, Pericles profecto adornandae urbis studiosissimus, non commisisset, ut Athenae ipsae, sicut conditae erant, *κακῶς ἐῤῥυμοτομημέναι* manerent. (Dicaearch. B. E. init.) At post exstructa moenia quum praeter locum a priscis portuum accolis inhabitatum, spatium satis magnum secure et opportune habitaturis pateret, tum tempus erat, oppidum secundum novam illam disciplinam condendi et rite constituendi, ut quod ipsis Athenis sero intenderant, in emporio existeret quoddam perfectae urbis exemplum. Huic igitur operi Piraei et extrinsecus muniendi et intus designandi sub Themistoclis auspiciis Hippodamum praefuisse arbitror. Qua de re omnino nemo dubitaret, (sicut non dubitavit Boeckhius V. C. oecon. Ath. I. 70.) nisi Strabonis auctoritas labefactari videretur; quod ne fieret, Muellerus et Hermannus Hippodami aetatem a Themistocle sejungere, quam Rhodiam laudem illi praeripere maluerunt. At ipse Strabo addito *ὥς φασιν*, quod nescio quomodo nimis neglexerunt, rem satis exploratam esse negat. Alius locus, unde certius aliquid efficiatur, non invenitur. Deinde quam facile fieri poterat, ut quod alias Hippodamias urbes imitabatur, Rhodiorum oppidum, ab ipso hujus doctrinae auctore conditum postea perhiberetur. Postremo idem scholion afferri licet, quod supra adscripsimus, quo disertis verbis Hippodamus Piraeum *κατὰ τὰ Μηδικὰ* condidisse dicitur; id quod Thucydides dicit *εὐθὺς μετὰ τὴν Μήδων ἀναχώρησιν*.

Excursus ad Thuc. I. 93.

De tribus portubus Themistocleis.

„Ἔπεισε δὲ καὶ τοῦ Πειραιῶς τὰ λοιπὰ ὁ Θεμιστοκλῆς οἰκοδομεῖν, νομίζων τὸ χωρίον καλὸν εἶναι, λιμένας ἔχον τρεῖς αὐτοφυεῖς.

Haec verba, quantum scio, omnes [1] ita interpretati sunt, ut de Piraeo portu tripartito et propterea ceteris praeferendo intelligenda esse dicerent. Sed quum ex iis, quae supra exposuimus, Themistoclem tres portus moenibus cohibuisse omnesque eadem arte atque industria munivisse appareat, nonne mirum est, Munychii portus ab eodem constituti nulla mentione facta, solius Piraei conditorem illum ferri atque celebrari? Nisi omnia me fallunt, res ita se habet. Nomen Piraei secundum ea, quae antea demonstravimus, latius patet neque solum, quae proxime portui cognomini adjacent, ita vocabantur, sed tota peninsula, paludibus a reliqua planitie sejuncta [2]. Aliter enim dici non posset ὁ Πειραιεὺς ἐνησίαζε πρότερον. Neque est alia nominis vis apud Thucydidem, de universis portuum munimentis agentem: ἔπεισε τοῦ Πειραιῶς τὰ λοιπὰ οἰκοδομεῖν· quodsi pergit: νομίζων τὸ χωρίον etc. illud χωρίον, quod dicit, haud dubie de eadem peninsula Piraica intelligi, vult atque tres illi portus, quos constituendos curat Themistocles, sunt Phalerus, Munychia, Piraeus, probi illi et soli λιμένες αὐτοφυεῖς.

At dixerit aliquis, Phalerum, quod antiquum Atheniensium navale fuit, unde Theseus et Menestheus naves solverunt, quomodo a Themistocle constitutum esse dicitur? Cui loco sic occurro, ut inter portum et sinum Phalericum distingui jubeam; illum Themistocles constituit, hoc Athenienses antiquitus usi, eodem au-

---

1) Poppo ad Thuc. l. l. comment. p. 483: de Phalero et Munychia male cogitant Hier. Muller et Dukas.

2) Assentiente Leakio p. 338. 1.

ctore, postea abstinuerunt. Quod ne cui temere dixisse videar, verba Pausaniae adscribam, quae dixi, egregie confirmantis: *ὁ Πειραιεὺς - - - ἐπίνειον οὐκ ἦν, Φάληρον δὲ, ταύτῃ γὰρ ἐλάχιστον ἀπέχει τῆς πόλεως ἡ θάλασσα, τοῦτό σφισιν ἐπίνειον ἦν.* Portus enim Phalericus vix propius ab urbe distat, immo propter altiora, quibus cingitur, saxa aliquanto difficilior aditu est, quam ipse Piraeus; sinus autem, a Piraeo usque ad Coliadem pertinens, aliquot stadiis urbem propius appetit. Illud quidem, quod Pausanias (Arcad. X. 4.) tantum XX stadiis distare dicit, parum dixisse videtur; Leakius XXVI ponit (topogr. p. 336. not. 1.) neque vero quidquam probabilius est, quam mare illic se interius quondam insinuasse. Pausanias locorum naturam accuratissime describere pergit *τοῖς γοῦν πλέουσιν ἐπιτηδειότερος ὁ Πειραιεὺς ἐφαίνετο προκεῖσθαι*; quae verba, si tabulam inspexeris, intelliges, quam bene dicta sint; peninsula enim Piraica longius in mare porrecta, meliores illi Themistoclis portus efficiuntur. Jam quae sequuntur, non ad portum, sed ad eandem peninsulam Piraei referenda esse apparet: *καὶ λιμένας τρεῖς ἀνθ' ἑνὸς ἔχειν τοῦ Φαληροῖ*; quo loco plane mirum esset, si majoribus portubus omissis, de Cantharo, Zea, Aphrodisio loqueretur, Pausanias postquam universe de portubus dixit, ad singulos pergens, primum affert *τὸν μέγιστον λιμένα*, haud dubie Piraeum portum, ipso nomine propter ambiguitatem omisso; deinde *ὁ ἐπὶ Μουνυχίᾳ λιμὴν* (§. 4.), postremo *ὁ ἐπὶ Φαλήρῳ* describitur.

Quod autem Thucydidis et ceterorum scriptorum, qui ex illo hauserunt, verba ad solum Piraeum portum retulerunt interpretes, eius causae sunt duae; neque enim nominis Piraei ambiguitatem bene intellectam habebant, et Piraeus portus et ipse tripartitus eos fefellit. At hoc certum est, interiores illas portus sinus, ad discernenda varia navium et negotiorum genera

aptissimos, *τρεῖς αὐτοφυεῖς λιμένας* minus bene dici; neque enim per se quisque portus erat, neque natura magis, quam arte constituti esse videntur.

Commentationi subjungam titulum Atticum ad res navales et ipsum pertinentem, quem superiore anno circa propylaea repertum, illic transcripsi [1]

Ε Ο
ΕΠΙΝΙΚΟΚΛΕΟΥΣΑΡΧΟΝΤΟΣΕΠΙΤΗΣΑΙΑΝΤΙΔΟΣΔΩΔ
ΕΚΑΤΗΣΠΡΥΤΑΝΕΙΑΣΕΙΝΙΚΩΝΘΕΟΔΩΡΟΥΠΛΩΘΕΥΣ.
ΓΡΑΜΜΑΤΕΥΕΝΣΚΙΡΟΦΟΡΙΩΝΟΣΔΕΚΑΤΕΙΥΣΤΕΡΑΙ.
.ΑΙΚΑΙΕΙΚΟΣΤΕΙΤΗΣΠΡΥΤΑΝΕΙΑΣΕΚΚΛΗΣΙΑΤΩΝΠ
ΡΟΕΔΡΩΝΕΠΕΨΗΦΙΖΕΝΕΠΙΚΡΑΤΗΣΔΙΟΚΛΕΟΥΣΑΧΑΡ
ΝΕΥΣΚΑΙΣΥΝΠΡΟΕΔΡΟΙΕΔΟΞΕΝΤΕΙΒΟΥΛΕΙΚΑΙΤΩΙ
ΔΗΜΩΙΕΥΦΙΛΗΤΟΣΑΡΙΣΤΕΙΔΟΥΚΗΦΙΣΙΕΥΣΕΙΠΕΝ.
.ΕΙΔΗΝΙΚΑΝΔΡΟΣΑΝΤΙΦΑΝΟΥΣΙΛΙΕΥΣΚΑΙΠΟΛΥΖ.
.ΟΣΑΠΟΛΛΟΦΑΝΟΥΣΕΦΕΣΙΟΣΔΙΑΤΕΤΕΛΕΚΑΣΙΝΕΝ.
ΑΝΤΙΤΩΙΚΑΙΡΩΙΕΥΝΟΥΣΟΝΤΕΣΤΩΙΔΗΜΩΙΤΩΙΑΘΗ·
ΑΙΩΝΚΑΙΚΑΤΟΙΚΟΥΝΤΕΣΑΘΗΝΗΣΙΝΕΙΣΠΟΛΛΑΤΩΙ.
.ΜΦΕΡΟΝΤΩΝΤΩΙΔΗΜΩΙΧΡΗΣΙΜΟΙΓΕΓΟΝΑΣΙΝΕΙΣΤ
.ΤΗΝΟΙΚΟΔΟΜΙΑΝΤΩΝΝΕΙΣΟΙΚΩΝΚΑΙΤΗΣΣΚΕΥΟΘΗ
.ΗΣΕΙΣΦΕΡΟΝΤΕΣΤΑΣΕΙΣΦΟΡΑΣΚΑΘΕΚΑΣΤΟΝΤΟΝΕ
.ΙΑΥΤΩΝΤΑΣΕΙΣΤΑΔΕΚΑΤΑΛΑΝΤΑΚΑΛΩΣΚΑΙΠΡΟΘΥ
.ΩΣΑΠΟΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΟΥΣΑΡΧΟΝΤΟΣΜΕΧΡΙΚΗΦΙΣΟ.
..ΟΥΚΑΙΕΠΙΤΟΥΕΛΛΗΝΙΚΟΥΠΟΛΕΜΟΥΕΙΣΤΑΣΝΑΥ.
...ΜΕΤΕΥΕ... ΝΟΣΕΚΠΛΕΥΣΑΣΑΣΕΙΣΤΕΤΗΝΠΡΟΤ.
......ΣΙΝΚΑΛΩΣΚΑΙΦΙΛΟΤΙΜΩΣΣΥΝΕΠΕΜΕΛΗΘΗΣ
.....ΑΝΕΚΠΛΕΥΣΩΣΙΝΚΑΙΠΑΛΙΝΑΠΟΤΗΣ..ΥΜ...
ΠΛΕΥΣΩΣΙΝ
ΑΙΑΝ

Marmor aëtomate ornatum est; in cymatio leguntur literae *Ε Ο* valde detritae, ut vix decernere possis, utrum explendae sint *Επικουρίοις Θεοῖς* an *ΘΕΟΙΣ* vel *ΘΕΟΙ* (cf. de his apprecandi formulis in fronte ti-

---

1) Eundem nunc video in diurnis archaeologicis, quae Athenis prodeunt, expressum *Φυλλ.* 17. ubi vs. 8 *ΝΙΚΑΝΩΡΟΣ* vs. 13. *ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ* legitur.

tulorum appositis Franzii elem. epigr. Gr. pag. 318). Formae litterarum non omnes accurate exprimi potuerunt. *Z*, *Ξ*, *Π*, *Ψ*, eadem sunt, quales ap. Fr. l. l. p. 149. *Φ*, duabus rectis lineis conformatum, prope accedit ad vetustissimum *Ξ* in t. Petil. p. 62. *E* in dativis sing. fem. ex antiqua literatura diutissime obtinuit; cf. B. I. Gr. t. 122. post Ol. 145; t. 124 post Ol. 152. scriptum. Errore lapicidae factum videtur, ut vs. 14. *TON* pro *TΩN* et vs. 18. *ΠPO* pro *ΠPΩ* legatur (sicut C. I. Gr. 147.) Neque aliter explicandae sunt insolentiores formae *NEIΣOIKOI* pro *NEΩΣOIKOI* et *EΠEΨHΦIZEN* pro aoristo; sic alio loco (C. I. Gr. 160) aor. pro impf. est *ἐγραμμάτευσαν*. Omnino memorabile est, quod vs. 10. legitur *EYNOYΣONTEΣ*. cf. Buttm. Gramm. Gr. I. p. 233 et 36. Math. I. p. 196. Titulus non ad amussin scriptus est; in omnibus tamen versibus par est literarum numerus. Nunc accipe eundem, quantum potui, restitutum:

Ἐπὶ Νικοκλέους ἄρχοντος ἐπὶ τῆς Αἰαντίδος δωδεκάτης πρυτανείας, ᾗ Νίκων Θεοδώρου Πλωθεὺς [ἐ]γραμμάτευεν· Σκιροφοριῶνος δεκάτῃ ὑστέρᾳ· [μι]ᾷ καὶ εἰκοστῇ τῆς πρυτανείας· ἐκκλησία· τῶν προέδρων ἐπεψήφισεν Ἐπικράτης Διοκλέους Ἀχαρνεὺς καὶ συμπρόεδροι· ἔδοξεν τῇ βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ· Εὐφίλητος Ἀριστείδου Κηφισιεὺς εἶπεν· [ἐπ]ειδὴ Νίκανδρος Ἀντιφάνους Ἰλιεὺς καὶ Πολύ[ζη]λος Ἀπολλοφάνους Ἐφέσιος διατετελέκασιν ἐν [π]αντὶ τῷ καιρῷ εὔνους ὄντες τῷ δήμῳ τῷ Ἀθη[ν]αίων καὶ κατοικοῦντες Ἀθήνησιν εἰς πολλὰ τῶ[ν συ]μφερόντων τῷ δήμῳ χρήσιμοι γεγόνασιν εἴς τ[ε] τὴν οἰκοδομίαν τῶν νεωςοίκων καὶ τῆς σκευοθ[ήκ]ης, εἰςφέροντες τὰς εἰςφορὰς καθ' ἕκαστον τῶν ἐ[ν]ιαυτῶν τὰς εἰς τὰ δέκα τάλαντα καλῶς καὶ προθύ[μ]ως ἀπὸ Θεμιστοκλέους ἄρχοντος μέχρι Κηφισο[δώρ]ου καὶ ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ πολέμου εἰς τὰς ναῦ[ς τὰς] μετ' Εὐε[τίω]νος ἐκπλευσάσας εἴς τε τὴν πρώτ[ην ἔνστα]σιν καλῶς καὶ φιλοτίμως συνεπεμελήθη[σαν ὅπως] ἂν ἐκ-

πλεύσωσιν καὶ πάλιν ἀπὸ τῆς [να]υμ[αχίας ἐπανα] πλεύσωσιν — —

Nicocles est archon eponymus Ol. 119, 3, non *ἱερεὺς τῶν Σωτήρων*; unde patet legem illam in honorem Demetrii Poliorcetae, de qua Plutarchus in vita Demosthenis C. X. retulit (*τὸν ἐπώνυμον καὶ πάτριον ἄρχοντα καταπαύσαντες, ἱερέα τῶν Σωτήρων ἐχειροτόνουν καθ' ἕκαστον ἐνιαυτὸν καὶ τοῦτον ἐπὶ τῶν ψηφισμάτων καὶ τῶν συμβολαίων προέγραφον*) rogatam quidem, sed nescio quomodo effectu caruisse esse, sicut etiam Dion. Hal. de Dinarcho cap. IX hujus anni et sequentium eponymos archontes afferre pergit. Cf. C. Fr. Hermanni comp. ant. Gr. §. 175, 7. C. I. Gr. p. 153. Droysen hist. sucess. Alex. p. 439. Decretum est Atheniensium in honorem Nicandri Iliensis et Polyzeli Ephesii, quod per XXV annos a Themistocle archonte usque ad Cephisodorum (Ol. 108, 2 — 114, 2.) Athenis habitantes, de rebus Atheniensium maritimis varie meruerunt. Vs. 1. Aeantidem duodecimo loco positam vides; cujus rei aliud exemplum non novi. Vs. 2. Nicon, Theodori filius, Plothensis idem esse videtur, cujus nomen exstat in senatus decreto B. C. I. Gr. 115. In sequentibus menses et prytaniae congruere debent (sicut C. I. 112. 113. 123. 124. cf. B. Oec. Ath. I. p. 259.) et congruunt, si insolentiorem diei designationem recte intellexeris. Huc enim pertinent, quae leguntur in lex. rhet. 281, 3. *εἶτα εἰκάς· εἶτα μία καὶ εἰκάς· ὑστέρα δεκάτη.* Phot. s. v. *ὑστέρα δεκάτη· ἡ ἐξ εἰκάδος ἡμέρα καλεῖται ὑπὸ τῶν Ἀττικῶν, ἣν ἡμεῖς πρώτην καὶ εἰκάδα καλοῦμεν.* Eadem in append. Phot. Habemus igitur mensis diem XXI (neque enim puto, ordine numeralium inverso, sensum mutari) eundemque diem prytaniae, dummodo mecum legas *μιᾷ καὶ εἰκοστῇ*; aliter enim lacuna Vs. 3 et 4 expleri nequit. Cf. Senatusconsultum ex Ol. 92, 2. ap. auct. Vitt. X. Oratt. p. 225.

ed. Tub. ἔδοξε τῇ βουλῇ, μιᾷ καὶ εἰκοστῇ τῆς πρυτανείας. Vs. 4. ἐκκλησία primo casu absolute poni notum est e C. I. Gr. 105, 112, 113, 123. Vs. 5. proedri h. l. sunt non contribules, id quod ex pago Epicratis apparet neque alius hujus aetatis mos est. Vs. 6. καὶ συμπρόεδροι in vetustioribus titulis omnibus sine articulo dicitur. v. Fr. elem. ep. Gr. p. 182. Vs. 13. σκευοθήκη ut in titt. nav. Rossianis est celeberrimum Philonis opus, quod probabiliter circa Ol. 112, 3. absolutum est. cf. Boeckh. Urkunden des Att. Seew. p. 71. Ad perficiendum, si recte intelligo, annuum tributum denorum talentorum et cives et inquilini solvebant. Vs. 18. Εὐετίων Πυθαγγέλου Κηφισιεὺς C. I. Gr. n. 651. ubi citatur Thuc. VII, 9.; idem nomen nunc habemus in titt. nav. XVII, a. 11. Vs. 19 et 20 e conjectura Franzii V. C. explevi, quam quum de hoc fragmento a me consuleretur, pro sua humanitate mecum communicavit.

Explicatio tabulae geographicae.

M. Munychia arx.

a) Ostium subterranei operis.

b) *Τὸ Μουνυχίασι θέατρον* sive *τὸ πρὸς τῇ Μουνυχίᾳ Διονυσιακὸν θέατρον;* cui stadium subjectum fuisse videtur.

c) Vestigia plateae ex inferioribus partibus in Munychiam ascendentis.

d) Vallis circi formam reddens, probabiliter antiquus Athenarum hippodromus in pago Echelidarum cf. Steph. s. v. *Ἐχ.*

e) Murus quadratus circumductus, nescio cui rei destinatus.

f) Theatrum Piraei; apud Leakium hoc Munychium, alterum Piraeense dictum est. top. p. 348. Hoc theatrum supereminent fundamenta templi, cujus columnae non striatae humi jacent. Plane mirum est etiamnunc reperiri, qui duo in his locis theatra ut fuerint, concedere nolint. v. Encycl. Halensis tom. XV. s. v. Piraeus. pag. 8. not. 67.

Cetera quae adnotanda erant, in ipsa tabula adscribere satius duxi. Antiquas Piraei vias hic illic notavi, quas jam nunc apparet et propediem melius apparebit, omnino rectis angulis et ad amussim factas fuisse; qua de re Rossius rectissime contra Klenzium monuit (Reisen und Reiserouten pag. 165.) cf. Herm. de Hippodamo Milesio p. 48. Septentrionalis murus (*τὸ βόρειον τεῖχος*) quo loco munimenta Piraei attigerit, accurate indicari nequit; haec enim omnia inde a Sullanis temporibus collapsa, nunc magnam partem evanuerunt. De muro Phalerico ex certioribus vestigiis judicatur. Tertii muri inter utrumque medii nulla sunt indicia, qui si unquam fuit — id quod post accuratam loci Thucydidei explicationem a Muellero propositam (Leak. top. p. 467. De mun. Ath.) non ambigi potest — cum ipsa crepidine totus latericius fuisse videtur.

(Ex officina Heynemanni.)

L. Anst. v H. Delius in Berlin.